
FILOSOFI AI MENTALULUI DESPRE CONȘTIINȚĂ

Angela Botez

Institutul de Filosofie și Psihologie "C. Rădulescu Motru"
al Academiei Române

abotez@racai.ro

Abstract. Mind philosophy represents a type of the philosophy of science concerned with the ontology, epistemology and the methods of science from the field of Artificial Intelligence, cognitive science and neuroscience. It comprises, among others, philosophical meditations on consciousness. The conceptual definitions and disciplinary delimitations in this area are still being elaborated; there are various attempts to clarify, systematize and critically analyse the theories on consciousness, some of them philosophical, others scientific. Their object induces the fading of borders between approaches in science and philosophy. It is important that nowadays a new type of science is brought forth: it is called neuroscience and its object is conscious experience. Numerous attempts of philosophy of mind and of conscience are made with regard to this science. This article a presentation of the works on consciousness belonging to philosophers of the mind such as: Penrose, Hofstadter, Papineau, Kathleen Wilkes, Searle, Honderich, Churchland, Dennett, Chalmers, Hameroff, Drăgănescu, Crane, Hacker, Mellor.

Introducere

“Conștiința” este unul dintre cei mai vechi și problematici termeni ai filosofiei, provenind etimologic din latinescul *conscientia* (știință împreună cu alții, cunoaștere împreună, conștiință morală, conștiință de sine)¹ și însemnând facultate a minții care dă posibilitatea de a distinge binele de rău, ghid moral, mod de reacție la stimuli, autocunoaștere, introspecție, sursă de idei, proces mental. Problemele pe care filosofia conștiinței le-a avut mereu în vedere s-au referit la (a) în ce mod un subiect poate deveni obiect al propriei observații (cum poate avea loc introspecția) și (b) dacă orice stare mentală este însoțită în mod necesar de conștiință. Parte a filosofiei mentalului, filosofia conștiinței prezintă astăzi un interes mai scăzut pentru aspectele metafizice ale conștiinței, dar unul crescut pentru relația conștiință-stări mentale, care readuce în atenție teme care se referă la cunoașterea de sine ca act mental de conștientizare de către individ a propriilor stări mentale și emoționale. Termenul conștiință există în filosofia contemporană a mentalului cu cele două accepțiuni: una care vizează cunoașterea de sine datorată capacității minții de a reflecta asupra sa și cealaltă care numește o proprietate generală a stărilor mentale. El va păstra și un sens moral, conștiința însemnând capacitatea de a califica o acțiune ca fiind moralmente apreciazabilă sau reprobabilă.

“Conștiința”, sub multiplele ei semnificații, reprezintă unul dintre conceptele principale ale filosofiei, din antichitate și până în secolul al XXI-lea, regăsindu-se și în principalele

---

¹ *Dicționar latin-român*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1913, p. 67.

științe despre om. Conceptul se referă la mari enigme ce stau încă în fața gândirii: legătura spiritului, sufletului, mentalului cu materia, corpul, creierul; comunicarea lumii umane cu lumea transcendentă, a subiectului cu obiectul.

S-ar putea spune că de la primele mituri și meditații asupra omului ca existență în univers, tema dotării sale cu spirit (conștiință) s-a dovedit esențială. Evoluția istorică a conceptului de „conștiință” produsă în cadrul filosofiei, dar și în știință, religie, artă și morală, a fost continuă de la începuturi și până astăzi, și e normal să fie așa având în vedere cuplurile categoriale în care se implică conștiința, ideile și teoriile științifice care au luat-o drept obiect, la început psihologia, apoi științele computeriale, I.A., neuroștiința, pe de o parte, științele sociale și ale comunicării, pe de altă parte.

Tema „mentalului și a conștiinței” se anunță a fi de mare importanță pentru știința, tehnica și filosofia mileniului al III-lea. Cele mai arzătoare probleme ale experienței conștiente cu referire la trăire, *qualia* și la viața psihică internă se nasc astăzi din științele computeriale. Pe baza lor unii cercetători susțin că experiența conștientă este un proces fizical specific al creierului. Alții însă consideră că ea depășește fizicalul și nu poate fi surprinsă de știința actuală, și va fi cunoscută, în cel mai bun caz, de o știință viitoare extinsă. S-a constatat că înfruntările de acest tip au evident o dimensiune filosofică, toate pornind de la stabilirea naturii conștiinței, subiect specific filosofiei încă de la apariția ei.

Motivele pentru care conștiința a devenit astăzi una din principalele preocupări ale științei trebuie căutate în interiorul științei. Marile descoperiri ale secolului al XX-lea (relativitatea, mecanica cuantică, biologia genetică, neurofiziologia, științele computeriale, I.A) sunt cele care au readus în prim plan conștiința ca temă a filosofiei mentalului (*mind philosophy*) și, mai mult, ca subiect pentru o nouă filosofie a conștiinței și chiar pentru o știință a conștiinței.

Fapt este că toate încercările de explicare științifică a conștiinței au eșuat până acum, așa încât unii cercetători au ajuns la concluzia că întrebarea despre conștiință nu trebuie adresată numai unui câmp particular – cel al științei – și că, pentru a i se da un răspuns, e nevoie de un efort conjugat la care să participe nu numai diferite ramuri ale științei (fizica, biologia neurală, psihologia etc.), ci și gândirea filosofică și teologică.

Concept principal al filosofiei mentalului alături de eu, intenționalitate, evenimente mentale, survenire, credință (belief), credibilitate (reliability), reprezentare, personalitate, percepție, emoție, subiectivitate, conceptul de “conștiință” se află astăzi în centrul atenției datorită problemelor apărute în filosofia unui nou tip de științe – cele computeriale și cele ale cogniției.

Științele cognitive dezvoltate în strânsă legătură cu cibernetica și Inteligența Artificială trimit la noi probleme filosofice. Nașterea ciberneticii ca știință s-a realizat pornind de la observarea modelelor gândirii umane și a principiilor de conducere a acțiunii care au fost matematizate. Apariția științelor cognitive a urmat o cale inversă, de la nivelul atins de modelele matematice și limbajele cibernetice și ale inteligenței artificiale s-a trecut la

---

modele ce redau funcționarea mentalului și legătura sa cu fizicalul în cazul conștiinței umane. Căutarea statutului științelor de tip cibernetic și de tip cognitiv a fost unul din motivele dezvoltării filosofiei *mind*-ului în zilele noastre. Izvoarele sale se află departe în istoria filosofiei cunoașterii. Astăzi sunt voci care reduc filosofia mentalului la metodologia științelor cognitive, dar și voci opuse, care susțin că ea reprezintă o autentică filosofie și nu o metaștiință. Cunoașterea conștiinței se cere a fi științifică dar și filosofică. Dacă nici un adevăr științific nu poate fi absolut, cu atât mai puțin sunt cele despre mintea umană, care implică psihologicul cu inefabilul său.

Filosofia mentalului este un tip de filosofie a științei care se ocupă de ontologia, epistemologia și metodele științelor din aria Inteligenței Artificiale și a neuroștiinței. În cadrul ei există teorii ale filosofiei conștiinței care meditează asupra capitolelor de știință referitoare la conștiință. Definițiile conceptuale și delimitările disciplinare în această zonă sunt încă în curs de elaborare, există numeroase încercări de clarificare, de sistematizare și analiză critică a teoriilor despre conștiință, uneori filosofice, alteori științifice. Obiectul lor, conștiința, provoacă fluidizarea granițelor dintre abordări în știință și în filosofie. Important este că la ora actuală se conturează un nou tip de știință, numită neuroștiință, care are drept obiect experiența conștientă. Asupra acestei științe se fac numeroase tentative de speculație filosofică înscrise în filosofia mentalului. Pe baza științelor computeraie, se dezvoltă astăzi un tip de științe numite neuronale sau neuroștiințe care fac o paralelă între programele de computer și procesele cerebrale, constatând că anumite cercetări neurobiologice asupra creierului pot duce la rezultate cu privire la explicarea fenomenelor mentale și chiar a acelora de conștiință. Disputa se duce aici între cei care consideră conștiința o limită a științelor de orice fel și cei care o declară obiect posibil al cunoașterii științifice. Teoria identității dintre minte și creier consideră conștiința un fenomen mental produs de creier. În lucrarea sa “Este conștiința un proces al creierului” (*Is Consciousness a Brain Process?*)², U.T.Place încearcă rezolvarea dificultăților în legătură cu conceptul de conștiință care, la fel cu cel de dispoziție, pune probleme explicațiilor behavioriste. Conștiința ar putea fi considerată o dispoziție de comportament cu izvoarele în creier. Astfel se exclude dualismul ce vede conștiința o entitate diferită și opusă materiei neurale. Se păstrează doar problema dacă poate fi surprinsă *qualia* conștiinței, specificul ei calitativ inefabil. Susținerea ideii conștiinței fără corporabilitatea de sorginte metafizică și teologică apare mereu. Chiar Place susține că putem identifica conștiința cu un *pattern* al activității cerebrale, dacă putem explica observațiile introspective ale subiectului referitoare la procesele cerebrale cu care sunt corelate. A spune că enunțurile despre conștiință sunt enunțuri despre procese cerebrale este evident fals, susține el. Pe linia aceasta a evitării materialismului reducionista, dar și a mentalismului, s-au scris numeroase lucrări schițând forme de materialism nonreducionista sau funcționalism.

Susținătorii dualismului, a unui dualism „pragmatic” arată că psihologia vieții cotidiene care operează cu termenul de conștiință nu este reductibilă la psihologia cognitivă ca

---

² U. T. Place, *Is Consciousness a Brain Process?*, în *Mind, Brains and Computers. The Foundations of Cognitive Science. An Anthology*, ed. R. Cummins și D. Dellarosa Cummins, Oxford, Blackwell Publ., 2000.

știință de specialitate. Există o extindere mai mare a formelor conștiinței decât cele susținută de teoria identității. Limitele posibilității de explicare nu vin, după părerea unora, din calitatea specială a conștiinței, descrisă de Nagel în studiul intitulat „Cum e să fii liliac”, (*How is to be a Bat*)³, care ar fi tot una cu specificul conștiinței în viziunea cartezienilor. Totuși, o interpretare naturalistă a conștiinței înlătură specificul ei calitativ, problema rămânând la intersectarea interpretărilor filosofice cu abordările științifice. Descartes a identificat problema conștiinței cu cea a stărilor mentale. Spre deosebire de evenimentele corpului-mașină – *res extensa*, există evenimente în interior-*res cogitans* care au o caracteristică specială: conștiința.

Conștiința a fost punctul principal de despărțire între curente filosofice și direcții în psihologie, între materialism și idealism, reducționism și holism, pozitivism și hermeneutică, între behaviorism și introspecționism, iar la ora actuală între concepții cu privire la inteligența artificială în sens tare, cele care cred că se poate realiza un robot cu emoții și conștiință (Daniel Dennett) și cele care, deosebind conștiința de conștiență, consideră că programele de calculator vor obține conștiența (reacții la stimuli, integrarea informațiilor, raportabilitatea stărilor mentale, accesul la propriile stări, direcționarea atenției, controlul comportamentului) dar sub nici o formă conștiința (D. Chalmers) Pe o poziție apropiată stă Searle care vorbește despre maxima realizare posibilă a IA – un așa-numit zombie – ființă fără emoții, trăiri și conștiință⁴.

Există o reacție antireducționistă la fizicalism reprezentată de personalismul lui Sellars⁵ și Davidson⁶.

În lucrarea *Representational Ideas. From Plato to Patricia Churchland*⁷, care constituie o sinteză a istoriei filosofiei mentalului, editată de R.A. Watson, în 1995, se argumentează în favoarea aserțiunii că toate teoriile reprezentării prin idei se bazează pe asemănarea între reprezentări și obiecte. Se conchide că toate criticile materialiste referitoare la existența reprezentărilor mentale în minte se aplică la existența reprezentărilor materiale în creier, așa cum susțin neurofilosofii. Evoluția concepțiilor începe cu Platon, continuă cu accente pe Descartes, Malebranche și Arnauld ca apoi să ajungă la Wittgenstein, Carnap și Goodman și la contemporanii Patricia Churchland, Ruth Millikan, Robert Cummins și Mark Rollins, reprezentanți ai științelor cognitive, ai neuroștiinței, ai filosofiei minții.

---

³ Th. Nagel, *Cum este să fii liliac*, în *Veșnice întrebări (Mortal Questions)*, trad. Germina Chiroiu, București, Edit. All, 1996.

⁴ Vezi, Șt. Trăușan-Matu, *Existență și interpretare. Problema conștiinței*, în vol. *Filosofie și științe cognitive*, ed. G. G. Constandache, București, Edit. Matrix, 2000.

⁵ W. Sellars, *Science, Perception and Reality*, New York, Humanities Press, 1963.

⁶ D. Davidson, *Essays on Actions and Events, (Essay 12, Psychology as Philosophy, 1974)*, Oxford, Clarendon Press, 1980.

⁷ R. A. Watson, *Representational Ideas. From Plato to Patricia Churchland*, Dordrecht, Kluwer Publ. House, 1995.

---

1. Viziuni naturaliste și antinaturaliste despre conștiință (Penrose și Hofstadter, Papineau și Wilkes)

Dintre filosofii contemporani care se ocupă de mental și conștiință îi prezentăm aici pe Penrose și Hofstadter, Papineau și Wilkes.

Unul din principalii filosofi ai mentalului despre care trebuie să vorbim în legătură cu conștiința este **Roger Penrose**, profesor de matematică la Universitatea din Oxford. A scris numeroase lucrări de matematică și a împărțit cu S. W. Hawking încercările de a explica existența Universului în lucrări actuale de cosmologie. În 1970 au scris împreună o lucrare intitulată "The singularities of gravitational Colapse" în *Proceeding of Royal Society*.

În 1987 Penrose a publicat studiul "Quantum Physics and Conscious Thought" în volumul *Quantum Implications. Essays in Honour of David Bohm*. Cartea sa care a devenit ca și lucrarea lui Hawking *A Brief History of Time* (1988) un best seller științific este *The Emperor's New Mind. Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*⁸, apărută în 1989. Lucrarea trece în revistă probleme de teoria relativității, mecanică cuantică, cosmologie dar se ocupă în principal de ceea ce filosofii numesc relația minte-trup (mind-body). Penrose se dovedește nu numai un fizician matematician ilustru ci și un filosof al IA de prim rang. El se opune viziunilor absolutizatoare asupra puterii inteligenței artificiale arătând, ca și Searle, că nu se poate susține optimismul exagerat al acelor care cred că în câteva decenii computerul va putea face tot ceea ce mintea umană realizează. El susține că doar reprezentanți ai *science fiction* pot crede că mintea ar fi "un computer făcut din carne" (după expresia lui Marwin Minsky), că plăcerea și durerea, aprecierea frumuseții și umorului, conștiinței și libertății voinței vor emerge în roboții electronici, dacă se vor găsi algoritmi suficient de complecși pentru comportamentul uman. Penrose este împotriva viziunii reduționiste potrivit căreia mașina, IA și creierul operează pe baza unor legi fizice care pot fi cunoscute. El susține faptul că lumea platonice a matematicii pure și lumea fizică sunt ambele reale, iar secretele lor sunt înscrise în "cartea lui Dumnezeu". Acest realism filosofic îl face să afirme despre structurile fractale ale lui Mandelbrot că deși sunt incomprehensibile există, așa cum există muntele Everest. Penrose este unul dintre puținii fizicieni care crede că Einstein avea dreptate când afirma că "degetul său mic i-ar fi spus că mecanica cuantică este incompletă". Actualele speculații filosofice se fac, arată Penrose, asupra mașinii Turing, teoriei complexității, paradoxelor mecanicii cuantice, sistemelor formale, spațiilor Hilbert, asupra "găurilor albe și negre", radiației Hawking, entropiei, structurii minții, indecidabilității lui Gödel etc. Pe baza acestora Penrose aduce în atenție problema conștiinței cu întrebările: Sunt câinii și pisicile conștienți de sine? Este posibil în teorie pentru o mașină să translocheze o persoană la distanță? Există un nivel dincolo de mecanica cuantică în care direcția timpului și diferența între dreapta și stânga să fie întipărită? Sunt legile mecanicii cuantice esențiale pentru operațiunile minții? După cum se poate observa în introducerea la cartea lui Penrose *The Emperor's Mind*, Martin

---

⁸ Roger Penrose, *The Emperor's New Mind. Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*, Oxford, Oxford University Press, 1989.

Gardner răspunde “da” la ultimele două întrebări. Faimoasa sa teorie *twistor theory* despre un spațiu mai complex decât spațio-temporalitatea stă la baza concepției sale că există un câmp mai profund decât câmpul particulelor cuantice. Teoria sa intră în categoria ipotezelor superstringurilor și a marilor scheme unificatoare care sunt astăzi dezbătute intens. Penrose este preocupat de jocurile matematice. În tinerețe a descoperit un “obiect imposibil” numit *tribar* (o figură solidă cu elemente autocontradictorii). Această figură a fost utilizată de Escher în litografiile *Ascending and Descending* și *Waterfall*. Penrose a conceput și ulterior forme geometrice noi așa numitele cvasicristale. Toate descoperirile lui în matematică și fizică l-au condus spre cercetarea misterelor existenței și l-au dus la concluzia că mintea umană este mai mult decât o colecție de mașinării Penrose s-a situat în poziția copilului din povestea *Hainele împăratului* și a spus: “împăratul teoriei tari a Inteligenței Artificiale este gol”.

Conținutul cărții sale cuprinde capitolele: Poate un computer să aibă minte? Algoritmi și mașini Turing, Matematică și realitate Adevăr, structură și intuiție, Lumea clasică, Magia cuantică și misterul cuantei, Cosmologia și timpul. În căutarea gravității cuantice, Creier real și model al creierului, Ce nu spune fizica minții. Există în aceste capitole paragrafe special destinate conștiinței intitulate: Unde este locul conștiinței, Computere paralele și unicitatea conștiinței, Ce funcție reală are conștiința, Timpul întârziat al conștiinței, Rolul ciudat al timpului în percepția conștientă, dar de fapt întreaga carte se ocupă de determinările științifice și filosofice ale conștiinței.

Pornind de la întrebarea: poate computerul să aibă minte și experiență sentimentală? Penrose caută un răspuns în știință și ajunge inevitabil la filosofie mai ales la raportul dintre structurile fizice și cele electronice, la natura și funcțiile conștiinței, arătând că pentru a înțelege aceste lucruri este nevoie de cunoașterea neurofiziologică a creierului, a modelelor sale computeraie, a statutului Inteligenței Artificiale (cu structura mașinii Turing, cu computabilitatea, teorema lui Gödel și teoria complexității). Este nevoie deasemenea de cunoașterea fundamentelor matematicii și a naturii realității fizice. Bibliografia lucrării indică și direcțiile pe care le deschide Penrose pentru a cerceta conștiința în momentul actual al dezvoltării cunoașterii. Este vorba de David Bohm, P. M. Churchland, P. C. Davies, R. Dawkins, D. C. Dennett, Dirac, Eccles, Einstein, Everett, Gardner, Hawking, Hofstadter, Mandelbrot, Oakley, Schrodinger, Searle, Turing, Wheeler, Wigner, Winograd.

Referindu-se la localizarea conștiinței în creier Penrose aduce în atenție lucrările lui Penfield și Jasper unde se susține că nici măcar conștienta ca formă a conștiinței nu este corelată simplu cu activitatea unei părți a creierului ci cu un *brain stem* (trunchi al creierului) care se află în comunicare cu ramificări în anumite părți ale cortexului cerebral. Sunt însă și păreri ale neurofiziologilor care susțin că există o localizare a conștiinței în formațiunile reticulare ale creierului care odată distruse se pierde conștienta. Aceasta ar presupune că și animalele inferioare care au astfel de formațiuni ar fi conștiente de sine⁹.

---

⁹ *Ibidem*, p. 382.

Mulți filosofi și psihologi, arată Penrose, susțin despre conștiința umană că ar fi direct legată de limbaj care-l deosebește pe om de animal fiind cheia cunoașterii faptului că suntem conștienți de noi înșine. Limbajul având centri în creier în emisfera stângă am putea spune că aici se află localizată conștiința. Penrose consideră că nu putem găsi un anumit loc în creier unde este produsă conștiința. Conștiința are “unicitate” și precum starea cuantică este produsă de diferite procese existente paralel. Pentru “starea mentală conștientă” au relevanță efectele cuantice care pot apărea în activitatea creierului, crede Penrose. El consideră că pentru clarificarea acestei teme se poate folosi concepția lui Deutsch despre *quantum computer*. Dacă orice automat trebuie considerat prin definiție inconștient este greu să i se implanteze părți care să simuleze conștiința. Mașina Turing a fost gândită să încerce așa ceva. Ea are elemente care sunt însă programe și nu activități ale conștiinței. Există posibilitatea că anumite computere să fie conștiente de programul altor computere. Penrose susține că toate activitățile umane sunt însoțite de conștiință, el o numește *consciousness awareness*, dar creierul care determină conștiința este inconștient ca și computerul în partea sa “hard”. Mulți factori inconștienți intră în judecățile conștiente, experiența, intuiția, prejudecata, logica normală. Conștiința este necesară pentru a avea simț comun, judecare a adevărului, înțelegere și manifestări artistice și nu este necesară în gândirea automată, programată, algoritmică. Silogismul lui Aristotel, logica simbolică a lui Boole, programul calculatorului pot fi aplicate fără a fi conștientizat procesul lor de producere. Problemele verbalizării conștiinței apar astăzi în directă legătură cu comparația stărilor mentale umane, cu cele ale animalelor sau ale calculatorului. Problemele comunicării sunt esențiale pentru cunoașterea cu privire la “eul” conștient de sine.

Penrose pune problema rolului conștiinței pentru univers ca întreg referindu-se la principiul antropocentric cum apare el la Barrow și Tipler, la Carter și Dicke care susțin că legile de evoluție a universului duc la nașterea ființei conștiente care are o localizare specială în spațiu-timp. El consideră că forma slabă a acestui principiu poate fi utilă, dar că există totuși și alte perspective care explică evoluția ființei conștiente, de pildă, teoriile quasicristalelor și ale gravitației cuantice CQG. Penrose se ocupă și de rolul timpului în percepția conștientă care face ca actul de conștiință să apară mai târziu după ce sistemul nervos a reacționat. Efectul Einstein-Pololsky Rosen se aplică aici¹⁰.

Penrose a căutat să aducă argumente împotriva ideii că o suficient de înaltă dezvoltare a algoritmilor calculului din computer vor putea simula mentalul sub toate aspectele sale. El crede că mintea conștientă nu poate lucra ca un computer, chiar dacă mare parte din ea poate fi surprinsă de procese computaționale. Toate problemele conștiinței pot fi puse, doar problemele ființei care are conștiința depășesc computerul.

Penrose se ocupă în cartea sa de poziții holiste și reduționiste cu privire la conștiința și relația ei cu creierul. Hofstadter și Searle stau pe locuri principale. El arată că **D. R. Hofstadter** în lucrarea *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*¹¹, scrisă în 1979 și

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 447.

¹¹D. R. Hofstadter, *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*, Harvester Press, Hassock, Sussex, 1979.

în cea publicată cu D. C. Dennett, *The Mind's and IA*, din 1981 apără poziția, așa numită de Searle, a "IA tari". Diferite mecanisme de declanșare nu au o semnificație instrinsecă. Minteă umană este astfel construită încât un creier răspunde cam în același fel cu altul la o anumită declanșare. De aceea copilul poate învăța orice limbaj. Inteligența umană este un exemplu de fenomen general al naturii. Mesajele generale sunt uniforme și pot fi comunicate. Diferențierile sunt dialecte ale limbajului universal prin care inteligențele pot comunica între ele.

Ideea *recursiunii* – apare în diverse domenii, patternuri musicale, lingvistice, geometrice, în funcții matematice, teorii fizice, programe de computer etc. Se pune problema care aduce mai multă informație placa sau fonograful ce o pune în funcție. *Localitatea semnificației* – duce la relația între mesaj, cod și receptor. O placă nu e nimic fără fonograf, tablele egiptene nu pot fi descifrate fără cod. Modalitatea diferită de a manipula propoziții prezervă adevărul. Aranjarea cuvintelor este guvernată de reguli formale. Ideea izomorfismului și a achiziției automate de semnificație prin simbol cade. Exemple date aici se referă la propozițiile Zen care sunt povestiri deliherat ilogice. Călugării Zen se întreabă: se mișcă steagul sau se mișcă vântul, iar filosoful răspunde mișcarea este în mintea noastră.

Se naște astfel dezbateră între holism și reduționism. Există diferite nivele de descripție a oricărui sistem, în muzică de pildă, fiecare instrument și voce are nivelul său.

Există diverse nivele ale procesului gândirii. Apar discuții despre activitatea neurală și concepte. Se pune problema cum e posibilă comunicarea între două creiere deosebite, ce au ele în comun și cum poate un *outsider* înțelege alt creier. Teoremele incompletitudinii lui Gödel demonstrează că gândirea umană nu poate fi în nici un sens mecanică. Entitățile mentale prezintă autoreferință și autoreproducere, în programe de computer și coduri genetice, susține Hofstadter. Relația între autoreproducere și mecanismele externe produce varietatea. Inteligența Artificială bazată pe ideile lui Church, Turing și Tarski demonstrează că programele mașinii pot juca jocuri, demonstra teoreme, rezolva probleme, compune muzică, folosi limbaje naturale.

Douglas R. Hofstadter în cartea *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*¹², face o paralelă între: improvizațiile muzicale ale lui Bach, desenele lui Escher, teoremele lui Gödel comparând: distincția între figură și mediu în artă (Escher), cu distincția între teoremă și metateoremă în sisteme formale (Gödel), cu distincția între muzica lui Bach și metamuzică (arta fugii contrapunctul). Bach și Escher (pictor olandez 1902-1972) au folosit aceeași temă (simetria) în două chei: muzică și arta picturală realizând (muzica muzicii, pictura picturii). Trecerea de la real la imaginar este formal analoagă în repetarea formelor lui Escher și în canonul lui Bach. Există aici paradoxul cuprins între finit și infinit ca și în paradoxurile lui Zenon (Achile și broasca țestoasă).

Noi suntem obligați de natura ierarhică a proceselor naturii perceptive să vedem cea mai irațională lume ca o sumă de puncte și linii organizate rațional. Simbolurile capată sens în

---

¹² *Ibidem*, p. 385.

---

sisteme. Există conștiința sistemelor – când orice teoremă prin interpretare devine adevărată și completitudinea sistemelor când toate propozițiile care sunt adevărate și pot fi exprimate formal sunt teoreme.

Hofstadter susține că se poate face o descriere a creierului lui Einstein în sensul mașinii lui Turing. El imaginează: “O conversație cu creierul lui Einstein” și caută să prezinte algoritmul care presupune a fi “eul” lui Einstein conținând informații despre conștiința acestuia. Penrose observă că și poziția opusă a lui Searle față de astfel de încercări ajunge la o absolutizare. Searle crede că fizicienii nu au greșit doar că ei nu pot cunoaște totul deocamdată. Conștiința se pare a fi o formă biologică dotată cu intenționalitate și semantică, ea poate fi gândită ca un computer digital cu aspecte ce nu pot fi surprinse de algoritm. Penrose susține că nu este posibil nici măcar acest lucru, că există aspecte ale gândirii și imaginației umane, care nu pot fi concurate în principiu de computer. Cercetând cele mai speciale domenii ale fizicii moderne: numerele complexe, “găurile” negre, entropia, cvasicristalele, structura creierului și procesele fizicale ale conștiinței, Penrose demonstrează rolul esențial al mecanicii cuantice pentru structura operațiilor minții, dar presupune că există nivele mai profunde de determinare a conștiinței, toate fiind însă limitate de inefabilul acestei realități spirituale.

David Papineau (n. 1947) reprezintă unul din principalele curente filosofice apărute în Marea Britanie în partea a doua a secolului al XX-lea - realismul naturalizat. Principalele sale cărți sunt : *For Science in the Social Sciences* (1978, 1987), *Theory and Meaning* (1979), *Reality and Representation* (1987, 1991) și *Philosophical Naturalism* (1993), *The Philosophy of Science* (1996).

A publicat, de asemenea, numeroase studii în volume, și în cunoscutele reviste: "Mind", "Philosophy of Science", "Analysis", "Philosophical Quarterly", referindu-se la o tematică foarte dezbătută privitoare la adevăr, referință, explicație, reprezentare, stări mentale, teleologie, survenire (supervenience), credibilitate (reliabilism), la fizicalism, realism și "moartea" epistemologiei. Ca principal reprezentant al orientării naturaliste în filosofia științei, orientare realist-fizicalistă originală pe linia pe care se înscriu Lewis, Davidson, Peacocke, Mc Gin, J. Smith, Mc. Fertrige și Lycan, David Papineau susține că ființa umană și capacitățile ei mentale fac parte din lumea naturală, ca atare conștiința poate fi explicată științific, dacă acceptăm că scopul științei nu este exclusiv certitudinea, ci și credibilitatea (reality).

În opinia lui Papineau, termenul "naturalism" are trei sensuri principale: afirmarea continuității filosofie-științe empirice, respingerea dualismului minte/spirit-corp și abordarea externalistă în epistemologie. Ele se regăsesc în coordonatele definitorii pentru gândirea autorului englez: "sunt împotriva dualismului și internalismului epistemologic și în favoarea punctului de vedere că filosofia continuă știința empirică". Dezvoltarea și aplicarea acestor opțiuni la studiul câtorva teme din domeniile filosofiei minții (*philosophy of mind*) și epistemologiei vor constitui însăși substanța lucrării *Philosophical Naturalism*.

Papineau ține să sublinieze aici o caracteristică importantă a naturalismului său, și anume, "teza că toate fenomenele naturale sunt, într-un sens ce va trebui precizat, fenomene fizice". Fizicalismul trebuie, deci, înțeles ca fiind conjuncția dintre ideea congruenței minte-creier și aceea a "survenirii" (termen care a fost propus, în literatura filosofică română, ca echivalent al englezescului "supervenience"). Prin "survenirea" non-fizicului în fizic se desemnează faptul că între două sisteme nu pot exista diferențe de natură non-fizică dacă nu există diferențe fizice sau, altfel spus, dacă două sisteme sunt identice din punct de vedere fizic, atunci sunt și chimic, biologic și psihologic identice. Se afirmă așadar că fenomenele mentale sunt determinate de fenomene fizice, iar "substanța" mentalului este într-un anumit sens aceeași cu substanța fizică.

În capitolul "Consciousness and the Antipathetic Fallacy"¹³ Papineau susține că "nu există o motivație serioasă pentru o concepție dualistă asupra conștiinței și că o concepție fizicalistă este potrivită stărilor mentale conștiente prezentându-le ca stări fizicale cu organizare superioară. Papineau acceptă că fizicalul are mai multe niveluri de organizare, iar conștiința ca formă de stare mentală este legată de anume proprietăți. Papineau caută să destructureze argumentele considerate de el dualiste aparținând lui T. Nagel, F. Jackson, W. Lycan, D. Lewis și anume argumentul cunoașterii, al experienței persoanei a I-a și argumentul limbajului privat arătând că toate aceste argumente care diferențiază experiența conștiinței de stările creierului nu sunt efective.

Papineau recunoaște că intuiții ale diferențelor există și caută să explice de unde au apărut ele, numindu-le "erori din aversiune" față de reducerea conștiinței la baza ei fizicală - creierul. Așa a fost imaginată diferența între experiența persoanei a I-a și a persoanei a III-a, între conștiința de sine și conștiința de altul care în viziunea lui Papineau au aceeași natură ca și mintea și trupul. Problema este de a da o explicație diferenței generice între stările conștiente și nonconștiente. Pentru a răspunde acestei provocări au apărut numeroase așa-numite "teorii ale conștiinței" cea a lui Armstrong (1968) care susține că stările sistemelor autorepresentative sunt conștiente, a lui Dennett (1978) care arată că sistemele cognitive cu memorie pe termen scurt sunt conștiente. După Papineau astfel de concepții ce se vor fizicaliste reduc conștiința la anumite stări fizicale de nivel secundar. Fizicalismul este acuzat că neagă existența conștiinței de fapt sunt negate doar anumite concepții asupra conștiinței; cele care susțin că ea ar fi o "lumină interioară misterioasă" fără proprietăți fizice. Este ceva asemănător cu esența vieții, considerată în secolul al XIX-lea ceva misterios. Astăzi există răspunsuri științifice la întrebarea de ce viața apare în diferite sisteme fizice¹⁴. Tot așa se pune problema de ce anumite sisteme fizice au conștiință. Conștiința ca și viața ar putea fi un fel de organizare fizică complexă care face posibilă autoreprezentarea, memoria pe termen scurt și alte stări mentale.

Nu există o linie de demarcație netă între conștient și nonconștient, de aceea teoria complexității structurale dă o anumită vaguitate explicațiilor conștiinței. Împotriva

---

¹³ David Papineau, *Philosophical Naturalism*, Oxford, Blackwell, 1993.

¹⁴ P. M. Simons, *Parts. A Study in Ontology*, Oxford, Clarendon Press, 1987 și *Metafizică, fenomenologie, mereologie*, în Angela Botez, *Filosoși britanici la sfârșitul secolului al XX-lea*, București, Edit. MercServ, 2000.

fizicalismului apare și susținerea dimensiunii morale a conștiinței, antropomorfizarea ei. După Papineau toate aceste intuiții care separă conștiința de stările fizicale se datoresc unei anumite imaginații a omului care provoacă "eroarea prin aversiune". În realitate cea mai eficientă procedură de explicație a cunoașterii și conștiinței este cea naturalistă potrivit căreia ființa umană și puterile reale sunt părți normale ale lumii naturale descrisă de știință.

Kathleen V. Wilkes este o reprezentantă a filosofiei mentalului de la Universitatea din Oxford, Colegiul St. Hilda. Dintre lucrările sale, un articol tradus și în România este "Locul pragmaticii în știință și al teoriei în psihologia simțului comun" în *Metamorfoze actuale în filosofia științelor* (1988)¹⁵ și "Minte și trup", în *Filosofia mentalului* (1996).

Aici K.V. Wilkes scrie: despre problema clasică și modernă în același timp a raportului mental-fizical și despre definirea celor doi termeni "Mentalul", așa cum îl concepem astăzi, își datorează sfera unor două surse foarte diferite. Prima este cartezianismul: intelectul este suma tuturor lucrurilor de care suntem direct și imediat conștienți. Astfel, reprezentarea mea actuală a unei cafenele vieneze este mentală ca și durerea din picior sau amintirea unei furtuni la Sofia. Fenomenele mentale sunt înțelese ca fiind toate acele lucruri de care suntem imediat și incontestabil conștienți; noi avem un acces direct, nemijlocit și privilegiat la ele: "Conștiința nu înșală niciodată" proclamă Hume, urmându-l aici pe Descartes, așa cum o făcuseră înaintea sa și Locke și Berkeley. Astfel, de exemplu, o însușire ca percepția este inclusă într-un anumit sens în conștiință, dar nu ca "percepție a unui copac", cât mai curând ca experiența, simțirea, senzația vederii unui copac, indiferent de ceea ce este comun între vederea actuală a unui copac și iluzia acestuia.

Definiția mentalului, care îl face co-extensiv cu intelectul conștient a fost revoluționară. Înaintea lui Descartes nimeni nu se îndoia că sunt mai multe acele lucruri despre psihicul uman pe care nu le cunoaștem decât acelea de care suntem conștienți. Cerința vechilor greci "cunoaște-te pe tine însuși" ar fi fost lipsită de sens dacă faimoasa cunoaștere de sine ar fi fost atât de facilă. Heraclit spunea că nicicând nu vom putea descoperi profunzimile sufletului, oricât de departe și de insistent vom încerca. Scriitorii, poeții și filosofii mărturisesc cu toții, de secole, că suntem deosebit de confuzi, auto-amăgiți, ignoranți cu privire la noi înșine și la ceea ce se petrece în mintea noastră. Într-adevăr, este insuficient amintit, arată K. Wilkes, faptul că primul scop al lui Descartes era de a combate scepticismul și nu de a oferi o descriere a intelectului (*mind*).

În timp ce dificultatea de a defini "mentalul" este larg recunoscută, mulți consideră că nu există nici o dificultate în ceea ce privește "fizicalul". Altfel spus, filosofii adoptă o atitudine facilă, conform căreia "fizicalul" este identic cu "tot ceea ce reprezintă obiect al discursurilor savanților naturaliști". Când este vorba despre raportul dintre gândire și creier, atunci fizicalul constă în toate acele elemente despre care vorbesc neurofiziologii: neuroni, sinapse. Dar, adesea, o asemenea atitudine conduce la eliminarea a ceea ce este

¹⁵ Kathleen V. Wilkes, "Locul pragmaticii în știință și al teoriei în psihologia simțului comun", trad. A. Botez, în *Metamorfoze actuale în filosofia științelor*, Edit. Politică, București, 1988.

de o importanță crucială. Există desigur celule nervoase în creier, miliarde de asemenea celule, dar fiecare celulă are o alcătuire internă deosebit de complexă și trebuie desfăcută în microconstituentele sale. Desigur, există un nivel chimic al descrierii fiecărui neutron dincolo de care există un nivel atomic, iar atomii au ei înșiși o înfricoșător de complexă alcătuire internă. În consecință, pur și simplu noi nu știm în ce măsură a explica operațiile gândirii ne obligă să examinăm operațiile sub-celulare ale creierului.

„Se poate spune că funcționalismul reprezintă un pas înainte în problema minte-trup; el afirmă despre creier că este capabil (într-un fel oarecare) să producă software-ul stărilor mentale. Sper însă că nu veți fi surprinși să aflați că funcționalismul - indiferent de forma pe care o îmbracă - nu este un panaceu universal. Mulți autori cred că în acest fel "pot fi mânduite multe noțiuni intensionale de tip "Brentano" - gândurile noastre, dorințele, credințele, amintirile. Acestea sunt însușirile psihologice pentru care - la fiecare nivel de descriere - structurile cerebrale sunt ultimele responsabile. Dar multe aspecte rămân neexplicate. În particular, funcționalismul pare să eludeze la fel ca și "mentalul" cartezian: "durerile noastre, experiențele vizuale și celelalte. Pentru a pune problema mai clar să presupunem un computer care are toate "cutiile" pe care bănuim că le avem în cap pentru a explica experiența vizuală. Deci, la fel ca și noi, el poate să spună când ceva este roșu sau albastru și așa mai departe. Dar o întrebare rămâne: are computerul *experiența calității de a fi roșu* ? El poate discrimina, dar există aici, ca să folosesc celebra întrebare a lui Tom Nagel, ceva care "este ca și" vizualitatea culorii roșu ? Sau, pentru a pune această problemă generală într-un alt fel, mai direct: cunoștințele de robotică ne permit să concepem un robot care să aibă ceva similar fibrelor nervoase, care să poată fi "stimulate" cu o "informație stocată", astfel încât să poată evita acele situații care i-ar pune în primejdie integritatea fizică; un robot sare și țipă când este zgâlțâit, are săculeți cu apă care să-i alunece din "ochi" pe obrajii săi humanoizi, dar nimic din comportamentul său nu dă înțelesul de durere. Nagel crede că există "ceva care este ca și un om sau un liliac, dar nimic care să fie ca și un computer, așa cum nu există nimic care să fie ca un hamburger"¹⁶.

În viziunea prezentată de lucrările publicate de K. Wilkes avem nevoie de o „mică porție” din ambele: o „mică porție” din discuția „clasică” asupra identității și una din funcționalism. Aceasta ar putea fi într-un deplin acord cu primele mențiuni conform cărora mentalul și fizicul sunt *eterogene*: de ce să ne așteptăm să existe o singură strategie de alăturare a lor? Problema relației minte-corp trebuie mai curând clarificată decât rezolvată. Cu cât aflăm mai multe despre felul în care creierul este organizat spre a susține însușirile noastre mentale, cu atât vom fi mai puțin înclinați să simplificăm relația mental-fizical, subliniază Wilkes.

2. Conștiință și intenționalitate la John Searle și Ted Honderich

John Rogers Searle (n. 1932) a elaborat o teorie comprehensivă a limbajului. Continuând concepția lui Austin el susține că limbajele sunt constituite din acte de

¹⁶ Kathleen V. Wilkes, *Minte și trup (Mind-Body)*, în *Filosofia mentalului. Intenționalitate și experiment*, ed. Angela Botez, București, Edit. Științifică, 1996, p. 226.

---

vorbire care au diferite nivele. Rostirea unei propoziții se numește act propozițional când e predicativă, dar act ilocuționar când este comandă, sau exprimă emoții. Actul de vorbire constituie o acțiune și presupune intenționalitate. Searle plasează intenționalitatea în aria biologicului, iar mentalul este produs de structura fizicală a creierului. Searle neagă însă că mintea ar fi un program computerial. Prin argumentul camerei chineze el demonstrează că programele computeriale sunt pur și simplu sintactice iar fenomenele mentale sunt semantice. Unele idei ale lui Searle au fost combătute, dar teoria actelor de vorbire a devenit parte a gândirii filosofice. Prima parte a activității sale s-a referit la filosofia limbajului, cartea principală fiind *Speech Acts* (1969).

În ultima vreme se preocupă de critica teoriilor asupra inteligenței artificiale care susțin că în minte se află implementat un program de computer. Argumentul său principal a fost denumit argumentul „Camerei chineze” și se referă la problema înțelegerii în știința calculatoarelor ca una dintre problemele principale ale filosofiei mentalului. Argumentul camerei chinezești a lui John Searle susține că sistemele de inteligență artificială nu au posibilitatea de înțelegere a simbolurilor prelucrate. Lucrurile se petrec similar cu situația unei camere în care se află o persoană care nu știe limba chineză dar posedă regulile de traducere a propozițiilor din chineză în engleză. Printr-o fantă se introduc texte în chineză și se returnează în engleză. Cel din cameră nu cunoaște chineza, dar procedează precum programele de inteligență artificială și traducere automată. A fost prezentat pentru prima oară în volumul *Behavioral and Brain Sciences* (1984) în articolul "Minds Brains and Programs".

Alte cărți referitoare la acest domeniu sunt: *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind* (1983) și *The Rediscovery of Mind* (1992)¹⁷. Prima a fost publicată în 1983 și retipărită din 1984 până în 1996, aproape în fiecare an. Sumarul său se referă la: natura stărilor intenționale; intenționalitatea percepției; intenție și acțiune; cauzalitate intențională; background; semnificație; relații intensionale ale stărilor intenționale și ale actelor de vorbire; nume proprii și intenționalitate.

The Rediscovery of the Mind apare în seria *Representation and Mind* – editori H. Putnam and Ned Block și are drept obiectiv: critica tradițiilor dominante materialiste și dualiste în studiul minții. Searle consideră conștiința ca fenomenul mental central și crede că e nevoie de o cercetare în proprii ei termeni. “Doresc, spune el, să bat ultimul cui la sicriul teoriei că mintea reprezintă un program de computer. Propun o serie de teze despre fenomenele mentale care să ne ajute să redescoperim mintea (*mind*). Cu douăzeci de ani în urmă am început să lucrez în domeniul filosofiei mentalului. Aveam nevoie de fundamentarea teoriei actelor de vorbire și de completarea teoriei. După părerea mea filosofia limbajului este o ramură a filosofiei mentalului de aceea nici o teorie a limbajului nu este completă fără o abordare a relațiilor între minte și limbaj și a ceea ce înseamnă intenționalitatea-derivată a elementelor lingvistice și intenționalitatea biologică, intrinsecă minții și creierului. Căutând să explic studenților teoriile unor autori am descoperit că doar cu mici excepții autorii neagă adevăruri pe care eu le consider evidente

---

¹⁷ J. R. Searle, *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge Univ. Press, 1983, și J. R. Searle, *The Rediscovery of Mind*, Cambridge Mass MIT Press, 1992.

---

cu privire la minte. Toți avem stări ale conștiinței calitative și subiective și stări mentale intrinseci intenționale cum ar fi credințele și dorințele, intențiile și percepțiile. Și conștiința și intenționalitatea sunt procese biologice cauzate de procese neuronale de nivel scăzut și nu se reduc la altceva, fiind legate între ele”¹⁸. Putem înțelege noțiunea de stare inconștientă intențională doar în termenii accesibilității la conștiință. Împotriva materialismului și dualismului cartezian, Searle susține că faptele fizice sunt reale dar nu putem nega că printre trăsăturile fizice ale lumii există fenomene biologice cum ar fi stările calitative ale conștiinței și intenționalitatea intrinsecă.

Cam tot atunci când Searle se interesa de problemele mentalului apar disciplinele numite științe cognitive. Ele promiteau o ruptură cu *behaviorismul* din psihologie pentru că încercau să pătrundă în cutia neagră a minții și să examineze funcționarea ei. Vor repeta însă greșeala de a observa doar fenomenele aparente, ignorând trăsăturile esențiale ale minții. Când se deschide cutia neagră se descoperă o serie de alte cutii negre. Se consideră că trăsătura computaționalității este intrinsecă minții, iar conștiința și intenționalitatea sunt eliminabile. Searle susține contrariul arătând că orice computaționalitate este relativă la un observator. Teoria actelor de vorbire a lui Searle se ocupă de intenționalitate, structura și legătura ei cu filosofia limbajului și a mentalului. Este vorba de intenționalitatea percepției și acțiunii, de relația mind-body, conștient-inconștient, de explicarea socială, psihologică și computațională a comportamentului uman.

În poziția sa față de științele cognitive apare deosebirea între mental și computațional, între semantică și sintactică, între natural și artificial. După Searle nu poate fi fondată o teorie computațională a minții, argumentele sale aduc în atenție aceeași problemă pe care o puse și Reid – cunoașterea umană nu poate fi redusă la empirism, pentru că ea posedă o dimensiune specială conștiința. După Searle această noțiune centrală în filosofia și psihologia minții subordonează celelalte noțiuni precum subiectivitatea, intenționalitatea, cauzalitatea. Se pune întrebarea: dacă mare parte din stările mentale, credințe, dorințe, amintiri, sunt inconștiente cum le putem lega de conștiință. Răspunsul lui Searle apare în principiul numit "al conexiunii" care susține că există o configurație opozițională a stărilor inconștiente care le aduce pe acestea la conștiință. Există o bază neurobiologică a conștiinței cu stări și procese inconștiente, dar ea produce idei și acțiuni conștiente. Stările inconștiente sunt dispoziționale, ele pot fi explicate în termenii capacităților cauzale de a gândi conștient. Acest principiu, spune Searle, arată că este greșit să afirmi că există stări inconștiente în principiu, numai acele stări care cauzează forme conștiente există. În viziunea lui Searle stările intenționale presupun un *background* de credințe, structura mediului ne dă posibilitatea să ne raportăm la ce este în jur. Fenomenele mentale sunt toate biologice, asemănătoare cu creșterea, digestia, secreția bilei, ele nu pot fi reduse la altceva cum ar fi comportamentul sau programele computeriale. Ele cuprind două feluri de procese care au loc în creier: conștiința subiectivă a persoanei întâi și fenomenele neurobiologice ale persoanei a treia. Nu există fenomene mentale intermediare între mental și neurobiologic.

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 175.

După John Searle, filosofia analitică a produs cu privire la mental orientări de tipul behaviorismului și al funcționalismului, ambele menținute de speranțele produse de științele cognitive și de temerile născute de metafizica carteziană. De la Ryle la Rorty, filosofia analitică a adus prejudicii mentalului pentru că l-a caracterizat drept posesor al unor caracteristici misterioase și oculte, scrie Searle, susținând că a observat acest lucru atunci când a încercat să extindă analiza actelor de vorbire la stările intenționale: credințe, temeri, speranțe, dorințe, experiențe vizuale. Imediat au apărut îndoieli „ontologice” asupra încercării lui. Etapele pozitivistice și verifiționiste ale filosofiei analitice păstrează, crede Searle, tarele behaviorismului chiar atunci când îl declară „mort”, pentru că ele caută verificarea propozițiilor despre mental în observarea comportamentului celorlalți. De același fel de defecte suferă și funcționalismul dezvoltat de fizicalism care susține teoria identității stărilor mentale cu cele neurofiziologice. Materialismul funcționalist devine materialism eliminativ când exclude din obiectul său proprietățile ireductibile ale mentalului. Se încearcă definirea mentalului prin funcțiile sale sau prin relații cauzale. Astăzi s-a evoluat spre un funcționalism organic bazat pe exemplul mașinii Turing în viziunea căruia stările mentale nu mai sunt stări funcționale de orice fel, ci stările logice ale computerului, procesele mentale fiind descrise ca procese computaționale de care se ocupă psihologia cognitivă și inteligența artificială. H. Putnam și D. Dennett susțin acest tip de funcționalism.

Searle arată că în orientările funcționale apar o serie de probleme ca, de pildă, confuzia dintre întrebarea: Care sunt proprietățile intrinseci ale stărilor mentale? și întrebările: Când putem atribui astfel de stări mentale unui sistem? În ce condiții suntem îndreptățiți să atribuim astfel de atribute intenționale? Este vorba de o confuzie între a putea clarifica ce este o stare mentală și între examinarea modului în care a treia persoană atribuie o astfel de stare mentală altora. Altă defecțiune a funcționalismului vine din concepția că științele cognitive și computerul ar permite să pătrundem în interiorul operațiunilor minții. Adică se crede că problemele filosofice asupra mentalului pot fi transformate în probleme tehnice și științifice care vor fi rezolvate de programele cibernetice. Searle arată că acest lucru este fals din două motive: unul – programul cibernetic nu poate garanta prin sine forța cauzală specifică biochimiei cerebrale, al doilea – un sistem ca agentul uman poate instala un program fără să aibă stări mentale relevante. Searle crede că teama de a accepta în spatele aspectelor științifice elementele metafizice ale naturii entităților mentale duce la o falsă punere a problemei mind-body (minte-corp) și a celei a percepției altor minți.

O raportare critică la concepția lui Searle, la funcționalism și teoria identității, găsim în lucrarea lui **Ted Honderich**, *A Theory of Determinism: The Mind, Neuroscience and Life-Hopes*, care expune o filosofie deterministă a mentalului, bazată pe teoria unității mind-body, pe care o considerăm mai adecvată ca altele.

Despre concepția lui Searle referitoare la natura conștiinței Ted Honderich¹⁹ scria: Searle notează că termenii „dualism”, „monism” sau „materialism” și „teoria identității” și variantele lor nu mai sunt de mare utilitate. Un motiv ar fi acela că orice monism are proprietăți dualiste și orice dualism nu este mai dualist decât un monism tipic. Searle insistă că însăși concepția sa nu trebuie caracterizată drept materialism sau dualism. Ce putem spune despre insistența sa. Desigur Searle are dreptate să obiecteze la denumirile date concepției sale întrucât ele presupun separația prin conținut a celor două domenii, conștiința și fizicul, ca și cum nu ar exista nimic comun celor două domenii. reluând teza după care evenimentele conștiinței sunt fizicale, adică domeniul conștiinței se include în fizical, Searle arată că și „dualismul proprietăților” presupune o susținere implicită a doctrinei introspecției, a accesului privilegiat sau a observației care presupun dualisme de neacceptat. El rezistă și concepțiilor ce susțin existența în câmpul de forță mai degrabă a „substanțelor” decât a particulelor sau a faptului că orice conștiință reprezintă „substanță” într-un sens particular. O altă idee pe care Searle o respinge este insolubilitatea problemei mind-body. În concluzie el ar putea avea dreptate când afirmă că propoziția cu privire la cele două nivele ale evenimentelor nu-l face dualist. Ce contează însă faptul că natura evenimentelor la cele două nivele este diferită. Toate aceste insistențe ale lui Searle se dovedesc valoroase având în vedere tendința filosofiei contemporane a minții de a conduce spre argumente indefinite. Dar nici una nu duce dincolo de alte două lucruri adevărate. Searle se declară pe sine împotriva reduccionismului și de aceea insistă și asupra faptului că evenimentele conștiente au și proprietăți diferite de cele pe care le recunoaște funcționalismul neural. Aceasta răstoarnă însă ceea ce el afirmase mai înainte și ne dă dreptul de a considera concepția sa drept „dualism al proprietăților”. Rațiunea pentru care vorbim despre „dualism al proprietăților” este pur și simplu faptul că există proprietăți sau trăsături neurale-cauzale ale creierului și proprietăți sau trăsături care cer altă caracterizare. Dar mai trebuie spus și altceva. Este un lucru să afirmi ce evenimente conștiente în sine nu reprezintă exclusiv relații neurale și altceva să oferi o concepție distinctă asupra lor. Cercetarea noastră arată că Searle nu a reușit să realizeze o astfel de viziune. Astfel că poziția sa se dovedește consistentă cu funcționalismul neural.

Concluzia a treia pe care o trage Honderich, se referă la faptul că viziunea ce reiese după o examinare atentă a concepției lui Searle nu este dualistă doar în sensul în care a fost anunțată. Există diferență între intenție și realizare. De aici rezultă cea mai bună explicație a existenței la Searle a unor răspunsuri contradictorii. Concluzia a patra privește faptul că acea concepție distinctă asupra conștiinței despre care vorbeam mai sus ar putea fi în intenție și chiar în fapt corect descrisă ca reprezentând un dualism al proprietății, ceea ce nu o face diferită de teoriile contemporane ale identității care includ monismul anomalistic a lui Davidson, ea fiind într-un anumit sens corect descriptibilă ca „monistă”. Cel mai important este faptul că o astfel de concepție nu se dovedește de neacceptat și nu stă printre teoriile fără viitor.

---

¹⁹ Ted Honderich, *Conștiință, funcționalism neural și subiectivitate reală*, în *Filosofia mentalului*, ed. Angela Botez, București, Edit. Științifică, 1996.

O ultimă observație ne face să întrebăm: Este oare prospectul unei astfel de concepții asupra conștiinței dacă nu de neacceptat, măcar excesiv. Există mulți autori care răspund pozitiv și eu înțeleg de ce o fac, scrie Honderich. Acest proiect de concepție susține că există două feluri de evenimente care apar în capetele noastre, evenimente care sunt fizicale în sensul obișnuit și altele care implică spațialitatea. Sau altfel spus sunt două feluri de proprietăți fizicale ale minții noastre. Un fel de evenimente sau proprietăți implică numai neuroni și relații cauzale fundamentale specifice funcționalismului neural. Celălalt fel de evenimente, cele ale conștiinței cuprind ceea ce s-a numit de la început eveniment parțial subiectiv sau parțial substanțial. Trebuie admis că astfel de viziuni nu s-au dovedit a avea de a face cu materia conștientă dar nici că ar fi travestiri ale ei.

Nu încerc să dovedesc incorectitudinea lor, spune Honderich, dar țin să fac câteva remarci. Multe din ele rezultă din așteptarea unor lucruri pe care Searle ar fi trebuit să le pună pe baza concepției conștiinței pe care a promis-o, dar nu a realizat-o.

Prima remarcă se referă la faptul că o astfel de concepție apare ca adevărată, experienței noastre, surprinderii de către noi a conștiinței, adevărată față de ceea ce știm, fără să ne îndepărtăm de aprehensiunea subiectului. O remarcă secundă ar fi că ea depinde de doctrina introspecției prin faptul indubitabil al memoriei. A treia remarcă se referă la faptul că trebuie să ne fie clar că evenimentele și proprietățile la care ne referim sunt fizicale în sensul obișnuit. Ele nu constituie o altă lume. A patra remarcă corelată cu a treia se referă la faptul că nimic nu stă în calea includerii lor în textul explicativ al conexiunilor nomice și cvasilogice.

Mai concret, nimic nu stă în calea faptului de a deveni corelate nomice ale evenimentelor neurale sau cauze și de asemenea efecte ale lor. A cincea remarcă și ultima susține că trebuie observat că o astfel de teorie asupra evenimentelor conștiente se dovedește inconsistență cu concepția științifică despre lume în acest moment.

3. Perspective fizicaliste și antifizicaliste asupra conștiinței (Churchland, Dennett, Crane, Hacker, Mellor)

Patricia S. Churchland (n. 1943), este specializată în filosofia neuroștiinței a mentalului a științei și în etica mediului. Probleme pe care le pune în sistemul său de idei o recomandă ca reprezentantă a fizicalismului neuronal reductionist. Ea se referă la următoarele teme: care este informația dată de activitatea neuronală, ce reprezintă timpul în sistemele neurale (semnalele sunt integrate sau sincronizate), cât de specifice sunt determinările în sistemul neural, care ar fi rolul proiecțiilor recente și al *feed back*-ului de a învăța, de a calcula, de a produce schimbări structurale, de a stimula atenția, așteptările, care sunt mecanismele învățării, ce sunt mișcările raportate la percepție; sunt emoțiile considerate reprezentări? ce sunt reprezentările în sistemul nervos? de ce creierul doarme și visează? cum poate experimentul să releve mecanismul neurobiologic al conștiinței. Principala sa lucrare *Neurophilosophy* (1996) caută integrarea filosofiei cu neuroștiința într-o teorie coevoluționistă a minții cu creierul în care psihologia poate fi redusă la neuroștiință. A colaborat cu reprezentanți ai domeniilor, mai ales cu T. Sejnowski cu care

a editat *The Computational Brain* (1992). Este căsătorită cu **Paul M. Churchland** (n. 1942) care susține conecționismul ca sursă de răspunsuri la problemele filosofiei mentalului. A prezentat concepția sa în lucrarea *A Neurocomputational Perspective* (1989). În lucrarea *The Engine of Reason The Seat of the Soul* (1995) s-a referit la aspectele morale și sociale ale problemei. Concepția conecționistă tinde să înlocuiască paradigma epistemologică clasică încercând să rezolve, pe baza unei noi structuri neurale, probleme ce apăreau ca insolvabile și explicând funcționarea creierului asemenea unui transductor echipat cu posibilitatea reprezentării distributive și a detectării erorii. Pe această bază Paul Churchland promovează așa-numita teorie a materialismului eliminativ. El consideră că psihologia simțului comun, folkpsihologia ar susține numai teorii false despre lucruri inexistente ontologic, cum ar fi: credința, dorința, intenția, amintirea, speranța, temerea, orice referire la ele rămânând o referire la ceva misterios și obscur. De aceea știința despre stările mentale se cere redusă, în viziunea sa, la abordarea bazelor neurofiziologice fizicale ale minții. În general, teoriile eliminativiste cer renunțarea la acele părți ale cunoașterii impregnate de confuzie și erori: în cazul filosofiei minții nu numai la psihologia bunului simț, ci și la termenii cum ar fi: „conștiință”, „eu”, „qualia” (calități), „intenționalitate” etc. Până în momentul în care științele cognitive se vor dezvolta în suficientă măsură încât vor reuși înțelegerea științifică a mentalului, arată Churchland, nici o descriere a „eului” nu poate fi testată și, ca atare, astfel de încercări trebuie eliminate.

Daniel Dennett s-a născut în 1942 la Boston, are DPhil în filosofie la Oxford (1965). A predat la Tufts University și este acum director la Centru de Științe Cognitive. A scris lucrarea *The Intentional Stance* (1987) unde susține că intenționalitatea poate fi explicată în termenii unui sistem adaptativ care se comportă rațional. O altă lucrare de bază este *Consciousness Explained* (1991) în care arată că se poate identifica conștiința cu fluxul discursului intern. Eul reprezentat de conștiință este o abstracție, o iluzie de utilizator pe care și-a făurit-o creierul despre capacitățile sale și o folosește ca atare. Este rezultatul unui mit cum că spiritul uman s-ar autocunoaște sesizând ceea ce se petrece în interiorul său. Alte lucrări sunt: *Content and Consciousness* (1969), *Brainstorms* (1979), *Elbow Room* (1984) și *Darwin Dangerous Idea* (1995).

Tim Crane (n. 1962) este conferențiar la University College Londra și se ocupă de problema conștiinței intenționalității, internalism, externalism, fizicalism²⁰, cauzalitate mentală, percepție, gândire indexicală, problema minte-trup, qualia.

Dintre lucrările lui Tim Crane amintim: *The Mechanical Mind: A Philosophical Introduction to Mind, Machines and Mental Representation* (1995), *The Contents of Experience* (ed. 1992), *A Debate on Dispositions* (ed. 1996). A publicat articole despre Davidson, Papineau, Searle, Dretske, Fodor, Lewis, Peacocke, Galen Strawson.

²⁰ În România a fost publicat în traducere articolul său *Nu poate fi vorba de fizicalism* (cu D.H. Mellor) în volumul *Realism și relativism în filosofia științei contemporane* (ed. A. Botez, 1993) și în engleză în „Revue Roumaine de Philosophie”, 34/1994, studiul *Mental Causation and Mental Reality*.

Lucrările lui Tim Crane de filosofia mentalului a trei direcții (1) problema minte-corp (2) teoria percepției (3) intenționalitate sau reprezentare mentală.

Multe din cercetările sale se ocupă de problemele intenționalității sau direcționarea mentalului spre obiecte. Am început să mă preocup de aceasta încă din perioada elaborării tezei de doctorat scrie Crane, care a abordat teoriile reduționiste ale intenționalității cautând să explic ce înseamnă pentru minte să fie îndreptată spre obiect fără a folosi noțiuni intenționale sau semantice. Este o temă discutată în cartea mea *The Mechanical Mind*²¹, unde am folosit o metodă standard de prezentare a problemelor intenționalității preluată de la filosofi cum ar fi Fodor și care se referă la cum poate fi intenționalitatea un fenomen natural și cum poate exista ceva precum intenționalitatea în lumea fizică. Când mi s-a cerut să scriu un articol despre intenționalitate pentru Enciclopedia de filosofie Routledge am început, să mă întreb dacă acest concept de intenționalitate și problemele ce le generează au fost bine înțelese. În ultima vreme (ultimii douăzeci de ani de *mind* filosofie anglo-americană) arată Crane s-a gândit despre intenționalitate doar în termenii “atitudinilor propoziționale” de tipul credinței și speranței direcționate spre propoziții, sau entități care pot fi adevărate sau false. Dar este clar că mintea poate fi direcționată spre obiecte care nu sunt propoziții, ca de exemplu în cazul iubirii sau urii față de o persoană.

O altă problemă în legătură cu intenționalitatea este separarea ei de conștiință. Mulți filosofi cred că noțiunea de conștiință poate fi înțeleasă în termenii noțiunii *qualia* (proprietăți intrinseci neintenționale ale stărilor mentale). Tim Crane se arată sceptic cu privire la utilitatea acestei noțiuni pentru problematica conștiinței. În articolul *The origins of qualia* el arată cum trebuie folosit acest termen. “Într-o lucrare recentă demonstrez că dacă acest concept de intenționalitate este înțeles într-un mod plauzibil, conștiința trebuie privită ca o formă de intenționalitate. Dată fiind neîncrederea mea că ideile naturalismului sunt bine formulate mă îndoiesc că problema explicării modului în care intenționalitatea este parte a lumii naturale este problema centrală despre intenționalitate. Aceasta apare în conflictul dintre trei afirmații (1) intenționalitatea este relația între gânditor și obiect (2) relațiile cuprind existența relatelor (3) nu e nevoie să existe “Obiecte” ale stărilor intenționale. Eu resping (1) Externaliștii resping (3) Eu argumentez împotriva lor în 1991 în articolul *All the difference in the world*. Trebuie să dăm o interpretare relaționalității aparente a intenționalității. Lucrul bun pe care-l aduce punerea problemei în acest fel este că aceste forme ale conștiinței emerg intențional, în sensul în care credințele (beliefs) și dorințele sunt intenționale. Astfel eu încerc să propun o abordare unificată a fenomenelor mentale care să evite diviziunea neinspirată a stărilor mentale în două feluri (conștiente și intenționale). Prezentarea acestui proiect unificator este scopul următoarei mele cărți *Elements of Mind*²².

P.M.S. Hacker (n. 1939). Este profesor la Universitatea din Oxford, Colegiul St. John. Specialist englez important în filosofia limbajului și mentalului, P.M.S. Hacker este unul

---

²¹ Tim Crane, *The Mechanical Mind*, Londra, Penguin Books, 1995.

²² P. M. S. Hacker, *Wittgenstein and the Philosophy of Mind*, în Angela Botez, *Filosofi britanici la sfârșitul secolului al XX-lea*, București, Editura MercServ, 2000.

---

din cei mai cunoscuți comentatori ai operei lui Wittgenstein, curator al manuscriselor Wittgenstein. Este el însuși un wittgensteinian și ce este mai interesant că spre deosebire de alți filosofi englezi apreciază în mod special lucrarea *Philosophical Investigations* care-l reprezintă, ideile lui Wittgenstein din a doua etapă a vieții sale, diferite de cele din perioada așa zisă a *Tratatului*. Patru dintre volumele pe care le-a publicat despre Wittgenstein constituie o lucrare unitară intitulată *Analytical Commentary on the Philosophical Investigation (Understanding and Meaning (1980), Rules, Grammar and Necessity (1985) Meaning and Mind (1990), Meaning and Will (1996)*.

În volumul IV sunt cuprinse nouă eseuri care concluzionează asupra ideilor lui Wittgenstein din *Investigații filosofice* cu privire la intenționalitate, raționamentul inductiv, gramatică și negație, metodologie în psihologia filosofică, memorie și recunoaștere, voința și natura acțiunii voluntare, semnificație. Sunt utilizate texte inedite și idei din manuscrise controversate și evoluția ideilor lui Wittgenstein.

În 1996 P.M.S. Hacker spunea: "Mi-am păstrat interesul pentru filosofia limbajului și scriu încă pe această problematică, dar în ultimii ani preocupările mele s-au îndreptat și spre filosofia mentalului. În lucrările *Wittgenstein: Meaning and Mind* și *Wittgenstein: Mind and Will* am scris pe larg despre conceptele psihologice de care Wittgenstein s-a ocupat: senzația, mintea și trupul, intern și extern, gândire, imaginație, identitate personală, conștiință, memorie și recunoaștere, voință, intenție și altele. În cartea intitulată *Appearance and Reality* care se ocupă de percepție și statutul calităților particulare cum ar fi culorile, sunetele, gusturile. Mai recent am scris despre probleme ale intenționalității, care combină filosofia limbajului cu filosofia minții. Rolul actual al filosofiei mentalului se înscrie în preocupările perene de a clarifica complexul structural al conceptelor psihologice folosite pentru a ne caracteriza pe noi înșine și experiența noastră cu privire la lumea din jur. Pași mari asupra subiectului au fost făcuți la mijlocul secolului și mai târziu nu numai de către Wittgenstein, dar și de Ryle și Strawson și de unii dintre elevii lui cum ar fi G.H. von Wright, care a lucrat pe larg la explicarea acțiunii, sau N. Malcom care a scris despre memorie ca și despre conștiință. Anthony Kenny s-a ocupat de abilitate și de voință și Alan White de atenție, cunoaștere, credință și imaginație. Tipul de filosofie a minții pe care o prefer are și o sarcină distructivă - să combată orientările actuale asupra acestui subiect apărute în SUA (dar nu numai acolo) în ultimele două decade. E vorba de o formă de filosofie a minții inspirată din științele cognitive. N. Malcom a caracterizat o astfel de orientare drept "o nouă formă de barbarism filosofic" apreciere cu care sunt de acord. Multe din aceste concepții par a fi scientiste în ce are mai rău scientismul.

P.M.S. Hacker arată că specificul conștiinței este acela de a fi un fenomen intim, personal la care are acces doar posesorul conștiinței. Conștiința nu poate deveni obiect al științei precum celelalte fenomene ale realității. Punând problema: este conștiința un mister? Hacker analizează concepțiile lui Searle, Dennett și alții relevând importanța înțelegerii naturii și formelor conștiinței. El analizează conștiința intransitivă și tranzitivă, ocurentă, perceptuală, somatică afectivă, conștiința de reflectare, de propriile acțiuni, de sine.

David Hugh Mellor (n. 1938) este profesor și vicecancelar al Universității din Cambridge. A publicat următoarele cărți: *The Matter of Chance* (1971), *Real Time* (1981), *The Warrant of Induction* (1988), *Matter of Metaphysics* (1991), *The Fact of Causation* (1998), *F.P. Ramsey. Philosophical Papers* (1996), *Ways of Communication* (1997), *Properties* (1997 cu Alen Oliver), *Real Time II* (1998).

*Matter of Metaphysics*²³ cuprinde studii ale lui Mellor, din ultimii 17 ani, prezentând o concepție metafizică modernă și mare parte din ideile autorului de filosofia mentalului. Prima parte a lucrării grupează studii de filosofia minții, care a ajuns astăzi (după părerea lui Mellor), la o dezvoltare fără precedent în comparație cu celelalte domenii ale metafizicii, întrucât face apel la cunoștințe din psihologie, lingvistică, știința computerelor, biologie și ajunge la crearea unei noi discipline care include toate aceste cunoștințe numită neurofilosofie. *Mind-body problem* reprezintă una din temele ei principale: abordarea relației între fenomenele mentale și fenomenele fizice. Pe de o parte, fenomenele mentale par să nu fie reductibile la fenomenele fizice, iar pe de altă parte, mentalul și fizicul par să interacționeze cauzal, nomologic sau explicativ. Mellor expune această problemă astfel: 1) proprietățile și evenimentele mentale nu sunt reductibile la, ori explicabile în termeni de, proprietăți sau evenimente fizice; 2) proprietățile și evenimentele mentale sunt implicate în explicațiile cauzale ale altor evenimente mentale sau evenimente fizice; 3) domeniul fizic este cauzal sau explicativ închis. Sunt cunoscute pozițiile lui Descartes (dualism). Leibniz (paralelism), Malebranche, (care afirmă că nici evenimentele mentale, nici evenimentele fizice nu sunt cauze, ci sunt efecte ale cauzei comune, voința lui Dumnezeu), și a lui Hobbes, (care susține că toate stările și procesele, inclusiv cele mentale, sunt fizice). Două variante ale poziției fiziciste, behaviorismul analitic și teoria identității au dominat filosofia minții din secolul nostru, la care s-au adăugat în ultimii ani: teoria eliminativistă, așa numita teorie "anomalous monism" a lui D. Dawidson, teoria funcționalistă s.a. Toate sunt analizate de Mellor.

În legătură cu opiniile subiective, D.H. Mellor analizează în capitolul intitulat "Conștiința și gradele credinței", perspectiva funcționalistă asupra credinței propusă de F.P. Ramsey, după care credința se definește în funcție de interacțiunea cu simțurile noastre care o determină, cu dorințele noastre și alte stări mentale. Pentru a demonstra că o credință conștientă este un ordin secund, "believing one believes" Mellor prezintă grade credință măsurabile pe baza probabilității subiective. Se ajunge astfel la concluzia că o credință conștientă este de ordin secund fiind produsă de o opinie de ordin prim *via* un simț intern, treptele intermediare ale credinței fiind date de probabilitatea subiectivă.

Mellor abordează apoi teoria funcționalistă a stărilor mentale intenționale, ca teorie computațională în studiul "Ce parte din minte este un computer". Împotriva concepției lui M.A. Boden, care concepe cea mai mare parte a minții, dacă nu cumva toată, este un computer, Mellor aduce argumente interesante în favoarea ideii după care cea mai mare parte a minții nu este un computer, respectiv cele mai multe procese mentale nu sunt computaționale. Deși admite că psihologia computațională este validă, Mellor arată că ea

---

²³ David H. Mellor, *Matter of Metaphysics*, Cambridge University Press, 1991.

---

se aplică în special la senzație și la inferență, această parte a mentalului putând fi un computer, dar restul, care reprezintă partea cea mai mare a sa, nu este un computer.

În capitolul "Nu poate fi vorba de fizicalism", elaborat împreună cu T. Crane și care a fost publicat și în limba română este criticată ideea determinării fiziciste a proceselor și stărilor mentale. Pentru a se evita neînțelegerile autorii arată că termenul fizical nu este folosit în sensul său cel mai adecvat iar definiția dată este necorespunzătoare.

În capitolul intitulat "Filosofia analitică și eul", Mellor se ocupă de mitul subiectivității, subliniind faptul că orice cunoaștere aparținând eului "persoanei întâi" nu este o cunoaștere subiectivă, deoarece nu există o lume subiectivă, o lume a noastră separată ci există doar o lume obiectivă, o lume în care fiecare dintre noi, fiecare eu, fiecare subiect, este în mod egal și cu altele o parte. Alte fundamentări ale acestei idei sunt oferite în capitolul "Eu și acum", în care se prezintă felul cum mecanismele cauzale ale minții fac posibil gândul nostru subiectiv, încorporat în vorbirea la persoana întâia, timpul prezent.

4. Filosofia și știința conștiinței. Școala de la Arizona (Chalmers și Hameroff)

Putem vorbi despre școala americană de filosofia conștiinței din Tucson Arizona, reprezentată de David Chalmers, (matematician și filosof) Stuard Hameroff (psiholog), Alfred Kaszniak (psihologie – psihiatrie), Alwin Scott (matematician), Jim Sankes (psiholog) și alții. Au existat până acum numeroase abordări ale conștiinței din direcții diferite. Problema ce se pune se referă la posibilitatea unei teorii științifice a conștiinței și a modului de fundamentare a acesteia.

Investigațiile principale s-au realizat: *în filosofie*, asupra conceptelor de *qualia*, explicație, eu, intenționalitate, cauzalitate mentală, realitate, liber arbitru din punct de vedere ontologic și epistemologic, *în neuroștiință*, asupra corelatelor neurale ale conștiinței, vizualitate, control motor, legături, integrare psihoneurală, *în știința cognitivă și psihologie*: atenție, metacogniție, memorie, limbaj, emoție, modele cognitive, inteligență artificială, conștiința la animale; *în științele biologice și fizice*, teoria cuantică, spațio-temporalitatea, evoluția, teoria computațională, informația, viața din unghiul de vedere al biofizicii și medicinei; *în fenomenologie și filosofia culturii*: problema persoanei întâi, transpersonalitatea, hipnoza, din perspectiva antropologiei, filosofiei religiei, parapsihologiei, esteticii. Temele principale pe care le cercetează această școală sunt: procesele conștiente și inconștiente, problema corelării, cogniția implicită, metodologia persoanei întâi, abordările cuantice, corelatele neurale ale conștiinței, sinestezia, computabilitatea, timpul subiectiv, problemele "tari" și hiatul explicativ, sisteme emergente și ierarhice, abordarea culturală a minții.

Într-o declarație la conferința asupra științei conștiinței de la Tokio, profesorul Tarciria Detla Senta spunea că încă din vremurile antice cu puterea minții, s-au dezvoltat cunoștințe și unelte, cu care s-a făcut răul și binele. Avem astăzi resurse intelectuale

---

fizice și financiare să stăpânim puterea creierului și să dirijăm mintea, să controlăm conștiința. Este în interesul omenirii să fie elaborată o știință a conștiinței.

David John Chalmers (n. 1966). A studiat matematica și a devenit doctor în filosofie cu o lucrare de filosofie și știință cognitivă la Universitatea Indiana din SUA. A predat la Universitățile din California și Arizona. În prezent este director asociat la Centrul de Studii asupra Conștiinței la Universitatea din Arizona. A publicat cărțile: *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory* (1996) și *Toward a Science of Consciousness III* (2000) și *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Reading* (2002).

După părerea lui D. Chalmers această nouă știință a conștiinței se va baza pe relația între datele despre persoana a treia – procesele ei din creier, comportamentul, interacțiunea cu mediul și datele despre persoana întâi, referitoare la experiența conștientă. Aceste date ale persoanei a III-a sunt, mai bine cunoscute, nu au aceeași natură cu datele persoanei întâi. Chalmers susține că scopul științei conștiinței este să conecteze datele persoanei întâi cu cele ale persoanei a treia, să explice pe primele în funcție de cele din urmă sau cel puțin să scoată în evidență conexiunile teoretice între cele două. Nașterea unei teorii fundamentale va trebui să se parcurgă un drum lung pentru a reuși corectarea unor tipuri de experiență cu tipuri de procese din creier și a unor feluri de experiență cu feluri de procese informaționale. Pe baza lor se vor putea formula principii și legi universale de conectare a datelor persoanei a treia cu cele ale persoanei întâi. Cu privire la metodologia de culegere a datelor și a limbajului de prezentare, se poate spune că pentru datele de persoana a III-a există o arie largă de procedee. Există metode psihologice sofisticate de cercetări ale comportamentului (behavior) și multe ale neuroștiinței care se ocupă de ceea ce se petrece în creier (EEG, studiul celulei, etc.). Există modalități de prezentare, clasificarea neurofiziologică, imagini și diagrame, modele computaționale. Limitările în domeniu sunt mai degrabă etice, nu conceptuale. În cazul datelor despre persoana întâi, metodele și formalizările sunt mult mai puține, ele au fost obținute pe bază de introspecționism (sec. XIX) și fenomenologie (secolul al XX-lea), la care se adaugă studiile meditative din gândirea orientală. Modalitățile de reprezentare sunt și mai precare, este vorba de limbajul obișnuit, destul de imprecis, de măsurarea senzațiilor în psihofizică și de câmpul structurat fenomenologic la adepții lui Husserl. De aceea este sarcina principală a unei noi științe a conștiinței, susține Chalmers să găsească metodologia pentru cercetarea persoanei întâi. Trebuie depășite cunoscutele obstacole: lipsa unui acces sigur la datele experienței (se spune că accesul la experiență o schimbă), imposibilitatea de a avea toate experiențele deodată, ceea ce duce la nașterea iluziilor. Chalmers consideră că științele occidentale, dar și ideile orientale pot contribui la fundamentarea acestor cercetări. Experiența trăită are un arome „inefabil” ce nu poate fi împărtășit decât de cel care-l trăiește. Nu putem sesiza decât structuri ale experienței, ca de exemplu, câmpul vizual pentru care s-a folosit topologie, geometrie și teoria informației. Fenomenele nestructurate ca de pildă senzația de roșu, sunt și mai greu de comunicat; ce înseamnă pentru mine că văd culoarea roșie, nu poate fi transmis altuia, apare problema unor *protoqualia* din care calitățile se construiesc. Experiența altuia poate fi reprodusă prin recombinații. O altă direcție de cercetare a științei conștiinței este studiul emoțiilor persoanei întâi. Încrederea ce poate fi acordată informațiilor despre ce

sunt emoțiile eului este privată pentru că nu există mijloace de verificare. Indivizii pot descrie emoțiile lor folositor pentru cunoaștere, de pildă, descrierea lui Proust, dar, introspecția rămâne încă principala metodă. Formalizarea în expresii a emoțiilor este și mai dificilă, de multe ori, emoțiile nu pot fi prezentate în cuvinte. În experimentarea lor există unele dimensiuni ce pot fi investigate: durata, intensitatea, efectele pozitive și negative.

Stuart Hameroff, relevă că trăsăturile enigmatice a mecanicii cuantice și a conștiinței determină că aceste două domenii să fie cercetate în corelație. S-au găsit efecte cuantice în creier dar s-a folosit și descrierea conștiinței pentru interpretarea mecanicii cuantice (tehnologia informației cuantice, calculul cuantic, criptologia cuantică). Există aspecte ale conștiinței care au rezistat explicațiilor clasice (experiența subiectivă, *qualia*, corelarea, trecerea de la preconștient la conștientă, noncomputabilitatea, liberul arbitru, anomalii nonlocalizării, întoarcerea în timp). Pe baza teoriilor și metodelor cuantice, teoria lui Bohm, a lui Everett, a concepțiilor lui Schrödinger, Wigner, a teoremei lui Bell, a concepției colapsului interpretărilor, a efectului de observator, teoria câmpului cuantic, se poate încerca aflarea modului de influență causală a minții, asupra materiei. Se produce o cotitură paradigmatică în modelarea mentalului pe baza acestor teorii. În paradigma cuantică, crede Hameroff, se pot explica halucinațiile, nonlocalitatea, parapsihologia etc. Această paradigmă are fundamente filosofice care se referă la idealism, dualism, pan-experiențialism, pan-protopsihism, vitalism, și se desprind din opera lui Leibniz, Whitehead, Russell, Wheeler, Simony dar și din gândirea orientală.

Se pune încă problema dacă se va constata că prin metoda cuantică se poate stabili o știință a conștiinței în ce măsură poate fi conștiința transformată artificial și cu ce consecințe etice. Există deja modele biologice cuantice ale conștiinței, ele sunt cele ale lui Beck, Eccles, Bohm, Hibu, Yasue, Marshall, Penrose, Hameroff, Stapp, Vitiello, Walker, Wolf. Toți aceștia sunt discutați și analizați la Universitatea Tucson din SUA în cursul de știință modernă și mental, ținut sub conducerea lui Alwyn Scott. Cursul începe cu prezentarea celor mai importante descoperiri ale secolului al XX-lea: relativitatea, structura atomului, mecanica cuantică, energia nucleară, electronica stărilor solide, computerul digital, codul genetic ADN, cibernetică, robotică, știința nonlineară, behaviorismul psihologic, știința cogniției, inteligența artificială. Din toate aceste direcții au venit informații pentru neuroștiință, despre necesarul multiplu, despre organizarea ierarhică a creierului. S-au folosit și ipoteze filosofice despre natura minții: „existența celor trei lumi” ale lui Popper și Eccles, și existența celor patru cuadraturi a lui Ben Wilber. Școala de la Universitatea din Arizona editează și o revistă „Journal of Consciousness Studies” și are multiple sponsorizări. Aici au fost organizate și cele trei conferințe Tucson.

Au fost organizate în 1994, 1996, 1998 pe tema posibilității cunoașterii științifice a conștiinței, temă fundamentală a filosofiei contemporane a mentalului. Comunicările publicate în cele nouă secțiuni ale ultimei conferințe aparțin unor specialiști în filosofie, neuroștiință, psihologie cognitivă, fenomenologie, inteligență artificială și fizică. Dintre autorii filosofi amintim pe: David J. Chalmers (Universitatea din Arizona), Joseph Levine (Universitatea North Carolina), Martin Nida-Rumelin (Institutul de filosofie, logică și

teoria științei – München), Antti Revonsuo (Universitatea Turku), Robert van Gulick (Universitatea din Siracuza). Au participat numeroși specialiști în științele computeraie și psihologice din Anglia, Japonia, S.U.A., Franța, Elveția, Canada, Olanda. Conținutul celor nouă capitole ale lucrării *Asupra unei științe a conștiinței* (2000)²⁴ acoperă majoritatea subiectelor în atenția celor ce se ocupă astăzi de filosofia mentalului și a conștiinței. Cercetările științifice și abordările filosofice din ultima vreme au scos problematica experienței conștiente și a vieții psihice interne din conul de umbră în care a stat până în secolul al XX-lea. Un număr mare de cărți și dezbateri s-au născut pe baza cercetărilor interdisciplinare în acest domeniu.

Concentrându-se pe analiza experienței conștiente, cele trei conferințe internaționale Tucson, care sunt prezentate în lucrarea *Asupra unei științe a conștiinței* au încercat o integrare a varietății mari de abordări de inteligență artificială, de filosofia mentalului și a științelor cognitive cu abordări biologice, sociologice, psihologice și culturale ale domeniului. Prima conferință din 1994 a fost restrânsă, desfășurându-se cu teama de a nu degenera în imposibilitatea comunicării între specialiștii atât de diferiți. Ea a avut însă succes astfel că în 1996 conferința s-a extins la 1000 de participanți, dovedind că tema minții și a conștiinței a devenit astăzi esențială nu numai pentru științele umaniste, ci și pentru cele fizico-matematice, biologice, cibernetice, electronice, fapt datorat mai ales nașterii noilor tehnici de informare și comunicare, audiovizuale, computeraie, Internet etc.

Conferința Tucson din 1996 a accentuat asupra aspectelor psihologice ale conștiinței și s-a preocupat de posibilitatea științelor neurale, cognitive și computeraie de a rezolva problemele psihicului uman.

A treia conferință – 1998 – a introdus o nouă serie de antropologie și estetică și s-a axat pe prezentarea unor informații asupra progresului științific cu privire la experiența conștientă și anume în cercetările asupra aspectelor neurale ale conștiinței (în special conștiința vizuală) și asupra contrastului între procesele conștiente și inconștiente.

La această a treia conferință a fost anunțat faptul că Institutul Fetzer va sponsoriza Universitatea din Arizona pentru a înființa un *Centru pentru studiu asupra conștiinței* care să se ocupe de alocarea fondurilor pentru cercetători și profesori invitați, de organizarea de dezbateri, cu privire la experiența conștientă și caracteristicile ei. Conferința s-a bucurat și de o manifestare de poezie cu titlul “Zombie Bues” sub conducerea poetului Carol Ebbecke. Poezia sa *A Tree Tickles Its Branches* a fost pusă ca motto al volumului la care ne referim. Versuri de tipul, *Awareness invariably entails awareness/of some thing, the mechanics of variables, fuzzy virtual memory eludes the paradigm. / Rescind the sensory, dreams are the stories/we tell upon waking – experience plus explanation* (Conștienta invariabil presupune conștienta a ceva, mecanica variabilelor, memoria virtuală fuzzy exclude exemplarul. Scăpând senzorialului, visele

²⁴ *Toward a Science of Consciousness* (vol. III). *The Third Tucson Discussion and Debates*, (eds.), St. R. Hameroff, A. W. Kaszniak, David J. Chalmers, Massachusetts, Londra, The MIT Press, 2000.

---

sunt povestiri pe care le putem spune în starea de trezie – experiență plus explicație) revelează cât de semnificativă se dovedește și astăzi tema conștiinței pentru existența umană. Istoria ei este îndelungată.

În Noiembrie 1999 a fost organizată la Zaragosa în Spania o Conferință dedicată centenarului cărții lui Santiago Ramon Cajal publicată la Madrid în 1899 sub titlul *Textura del Sistema Nervioso del Hombre y los Vertebrados* care este considerată a fi una dintre cele mai importante lucrări precursorale ale actualei neuroștiințe. La dezbateri au luat parte personalități relevante din comunitatea savanților și filosofilor care se ocupă de abordarea științifică a conștiinței. Au participat David Chalmers (SUA), Ilya Prigogine (Belgia), Lyn Margulis (SUA), François Jacob (Franța), Terrence Sejnowski (SUA), Roger Penrose (Anglia), Wolf Singer (Germania), Ch. Koch (SUA), Stuart Hameroff (SUA), D. Bloom (SUA).

5. Revoluția științifică computerială și primatul conștiinței (Pribram și Drăgănescu)

Dacă filosofia a păstrat fără întrerupere în atenția sa, conștiința, sub diferitele sale aspecte, cercetările științifice asupra ei au căpătat un ritm deosebit odată cu revoluția computerială care include dezvoltarea neurologiei, IA, teoriei informației, științelor comunicării. Există o paradigmă cognitivă astăzi care și-a creat propria sa comunitate de specialiști și propriile concepte și probleme. Există deja reviste precum “Journal of Consciousness Studies”, “Consciousness” etc; serii de lucrări precum “Readings in Consciousness Studies”, conferințe și secții la Congrese Internaționale pe tema conștiinței. Am vorbit în capitolul anterior despre Conferințele Tucson-Arizona, vom aminti acum despre Conferința din Lisabona (1998) și de Conferințele Româno-Americane (Modelarea Structural-fenomenologică) care s-au preocupat de problematica științelor computeriale și a conștiinței. Lucrarea *Science and the Primacy of Consciousness. Intimation of a 21 st Century Revolution*²⁵ reunește lucrări de la aceste conferințe.

Această lucrare urmărește să prezinte dezbateri pluridisciplinare a problemei conștiinței. Astăzi există diferite puncte de vedere față de problema conștiinței: monismul materialist pentru care conștiința nu este decât un epifenomen al creierului; dualismul cartezian care afirmă existența unei componente extracorporale a minții, perspectiva cuantică și fenomenologică asupra conștiinței. Lucrarea este compusă din 8 secțiuni și anume: Biologia neurală și behavioristă, Filosofia minții, Fizica cuantică și cosmologia, Științele cogniției și parapsihologia transpersonală, Inteligența Artificială, Rețele neurale și știința calculatoarelor, Teoria informației și a sistemelor, aspecte teologice ale conștiinței.

În secțiunea dedicată fizicii cuantice și cosmologiei Evan Harris Walker în articolul *O teorie cuantică a conștiinței* folosește conceptele mecanicii cuantice pentru a descrie

---

²⁵ *Science and the Primacy of Consciousness. Intimation of a 21 st Century Revolution*, editori R. L. Amoroso, R. Antunes, Claudia Coelho, M. Tarias, A. Leite, P. Soares, SUA, Orinda, The Noetic Press, 2001.

interfața dintre conștiință și creier. Supozițiile pe care le face și anume : “Conștiința e reală dar de natură nefizică”; “Conștiința este conectată la realitatea fizică de un construct fundamental de natura fizică”; nu sunt conținute în mecanica cuantică, în schimb în descrierea constructului care leagă realitatea fizică de conștiință apar noțiunile mecanicii cuantice. Abordarea științifică în paradigma sa actuală implică două aspecte subliniate și de Henry Swift în articolul său din lucrarea de față și anume: că “lumea materială este realitatea fundamentală și orice altceva este fie derivat din ea fie iluzoriu” și că “procesul de observație nu influențează ceea ce se observă”. Majoritatea adeptilor abordării științifice pure sunt acei care susțin monismul materialist și ei pot fi găsiți aproape în întregime în prima parte a lucrării. După Arne Friemuth Peterson conștiința e legată de dezvoltarea sistemului locomotor și a mecanismelor de adaptare la mediu la animale. Intrucât conștiința nu poate fi atribuită plantelor înseamnă ca ea este legată de capacitatea animalelor de a-și modifica habitatul datorită mișcării. Autorul încearcă de asemenea căutarea unor funcții precursore ale conștiinței în cadrul evoluției. George A. Christos face un studiu asupra somnului REM și al somnului care conține vise și susține teza conform căreia în timpul somnului REM se înlătură amintirile vechi și irelevante iar informațiile recent dobândite se conturează mai clar. Faptul este folosit de autor ca pe un argument în favoarea evoluției, amintirile noi fiind esențiale pentru supraviețuire. De reținut este că nu se cunoaște încă mecanismul prin care informațiile sunt stocate în memoria umană. Henry Stapp subliniază că metodele clasice nu sunt potrivite pentru explicarea funcționării creierului și că acest lucru poate fi explicat doar de mecanica cuantică. Totodată Stapp critică conceptul de materie așa cum este el înțeles de fizica clasică. Benny Shanon prezintă influența pe care o are Ayahuasca, o băutură preparată din timpuri străvechi de-a lungul Amazonului și consumată de șamanii și vracii din întreaga regiune, asupra minții. Studiul modului în care ea influențează comportamentul celor care o consumă ar putea releva noi aspecte ale conștiinței.

O altă poziție care este prezentă în lucrare este a celor care cred că pentru înțelegerea conștiinței avem nevoie de o nouă știință. Ei critică presuposițiile științei actuale sau unele tendințe larg acceptate astăzi de către comunitatea științifică internațională. Conform lui Richard Amoroso această nouă știință este perspectiva noetică asupra conștiinței, o perspectivă care încorporează metodele științifice teologice și filosofice de raportare la conștiință. Mihai Drăgănescu și Menas Kafatos cred că e nevoie de o abordare interdisciplinară a studiului conștiinței. Conștiința se poate studia pe o mulțime de niveluri (psihologic, fenomenologic etc.) însă este nevoie de o nouă știință care să integreze întreaga ierarhie de niveluri într-o viziune unitară și completă a lumii. Noua știință va fi una structural fenomenologică, “un amestec de știință și filosofie a științei”.

Unul dintre cei care au semnalat prioritățile temei conștiinței în știință este **Karl H. Pribram** (n. 1919), specialist de seamă în neuroștiințe care a elaborat teoria holonomică a creierului. El consideră că *hiat*-ul între minte și creierul material poate fi îndepărtat prin descoperirea modului în care experiența trăită se leagă cu organizarea creierului. A căutat să descopere substratul și sistemul nervos al comportamentului primar și să determine rolul neocortexului în emoție și cogniție. A colaborat cu G. Miller și E. Galanter la lucrarea *Plans and the Structure of Behavior* (1960) care a introdus alternativa la arcul

---

reflex numită TOTE și care reprezintă structura cognitivă a cunoașterii. Este cunoscut pentru modelul holografic al memoriei. A publicat cărțile: *Languages of the Brain* (1971), *What Makes us Human* (1971) și *Brain and Perception, Holonomy and Structure in Figural Processing* (1991).

Pribram trece în revistă istoria dualității (*Mind/Brain*) minte/creier ca dualitate ideal-real, subiect-obiect la Descartes, Kant, Schopenhauer. După expunerea teoretică a existenței izvoarelor corporale a experienței psihologice au apărut cercetările organizării și funcționării sistemelor anatomice ale creierului, a răspunsurilor electrofiziologice la stimulări senzoriale care au evoluat, arată Pribram până la complexa structură electronică computațională, surprinsă de teoriile actuale.

David Chalmers considera că problema *mind-brain* are o parte tare (dificilă) și una slabă (ușoară). Revoluția realizată în științele cognitive a rezolvat partea ușoară a problemei și anume explicarea relației minte-creier din punct de vedere al psihologiei experimentale și al neuropsihologiei. Problema care rămâne este a cunoașterii în general ca problemă ontologică și a comunicării între experiența cognitivă personală și experiența altora. Este vorba de obiectul și subiectul cunoașterii în general și nu numai cel din cazul psihologiei conștiinței. Aici intervine perspectiva fizicii cuantice care arată că nu avem observabile (obiecte) ci doar observații (ale subiectului) în cunoaștere. Dualismul lui Descartes revine, la el se adaugă dualismul lui Brentano între cel care percepe și cel perceput, accentul căzând pe intenția receptorului. Pribram susține că sistemele creierului din convexitatea posterioară a emisferelor cerebrale este responsabil de dualitatea prezentată de Brentano.

Dacă un centru din lobii cerebrali este distrus nu apare conștientizarea intenției anumitor percepții. Cercetarea creierului efectuată de Bradley, Pribram ș.a., a stabilit tipuri de conștiință, de experiență psihologică determinate de sisteme neurale. Intențiile sunt cercetate ca intenții apriorice (tactice) și intenții în acțiune (strategii). Pribram se ocupă de relații între emoție, motivație, strategie și tactici și părți ale creierului. El discută despre teoriile holiste, eliminativiste, behavioriste, mentaliste asupra funcționării creierului și arată modul în care ele comit “erori categoriale” în explicarea mentalului. Referințele critice ale lui Pribram la Churchland, Fr. Crick, Skinner, Sperry, Searle ilustrează orientarea sa holonomică.

Mihai Drăgănescu (n. 1929) este protagonistul școlii românești de științe cognitive, IA, filosofia mentalului și a conștiinței, este specialist în Electronică, Informatică, Învățare automată, Modelare conceptuală, Tehnologia limbajului natural, Inginerie biomedicală. În toate aceste domenii a elaborat lucrări fundamentale, a realizat inovații și organizarea unor instituții și institute de anvergură. A creat perspective noi în științele consacrate și noi discipline cum ar fi electronica funcțională, de asemenea orientări noi ontologice și epistemologice în filosofie. Îmbinarea cercetării din fizica cuantică, informatică, IA, științe cognitive, sociale și psihologice în toate aceste domenii îl situează pe Mihai Drăgănescu printre creatorii domeniului filosofiei și științei cognitive. El are o concepție originală coerentă cu privire la conștiință. Pornind de la teoriile și perspectivele actuale

din domeniu, de la lucrări ale lui Searle, Chalmers, Penrose, Dennett, Honderich, Crick, H. Morowitz, Menas Kafatos, Robert Nadeau, Christian de Duve, J. Horgan, G. Edelman, Eccles, G. R. Mulhauser, I. Kondratoff, O. A. Christos, R. Amoroso, a elaborat o viziune structural fenomenologică asupra conștiinței.

Lucrările sale în aceste domenii sunt: *Profunzimile lumii materiale* (1979), *Ortofizica* (1985), *Informatica și societatea* (1978), *Inelul lumii materiale* (1989), *Informația materiei* (1990), *L'universalité ontologique de l'information* (1996), *Cariatidele gândului* (1996), *Preliminaries to the Philosophy of Integrative Science* (2001). Pe lângă aceste cărți există o serie de lucrări cu privire la *Minte și conștiință* publicate în reviste din țară și străinătate.

Mihai Drăgănescu se dovedește familiarizat cu înfruntările între teorii funcționaliste, structuraliste, dualiste, biologiste, mentaliste, fizicaliste cu privire la conștiință. Se pare că teoria pe care o fundamentează urmează noile dualisme pe linia unui Penrose, Searle, Chalmers, teorii structuraliste, fenomenologice, funcționaliste pe linia lui Crick și Koch, C. Edelman, D. C. Dennett, dar depășind critic ideile respective.

Despre definirea conștiinței Mihai Drăgănescu spune: Conștiința este considerată ca fiind misterioasă, imposibil de surprins științific. Conștiința este o problemă atât de dificilă încât aproape orice teorie despre ea poate avea sens, cel puțin inițial, fără să prezinte o definiție asupra căreia să se fi căzut de acord. Este “asociată încă percepției senzoriale (văzul, auzul, mirosul, pipăitul, gustul și perceperea durerii) și funcțiilor de nivel înalt cum sunt gândirea (cunoașterea), planificarea, mișcarea voluntară, limbajul și emoția. Deoarece conștiința este legată mai ales de creier, dintre posibilele niveluri ale conștiinței – nivelul psihologic, neuronal, cea mai mare atenție a fost acordată nivelului neuronal, datorită progresului științific considerabil al neurobiologiei.

Din punctul de vedere al neurobiologiei, conștiința reprezintă o proprietate emergentă a rețelelor neuronale interconectate. Hopfield (1984) a creat un model de rețea neuronală care i-a determinat pe mulți cercetători să meargă în această direcție. Christos George (1998) și alți oameni de știință au introdus, pe baza lucrărilor lui Hopfield, “modelul rețelelor neuronale de atracție”. Despre acest model Mihai Drăgănescu scria: Există atractori care intră în conștiință și atractori care nu intră (fenomene conștiente și inconștiente). Se pare că, în acest cadru teoretic, modelul RNA este necesar, dar nu și suficient pentru conștiință, fiind necesare și alte procese neuronale. În modelul RNA conștiința de sine sau natura de auto-referință a conștiinței nu poate fi explicată, întrucât conștiința cere un model al eului în legătură cu un model al restului lumii. Un alt model neuronal pare capabil să explice constituția eului, dar nu a unui eu conștient. Neurobiologia mai are probabil un drum lung de străbătut până să fie capabilă să clarifice nivelul neuronal al conștiinței. În viziunea lui Mihai Drăgănescu o explicație completă a conștiinței bazată doar pe nivelul neuronal va fi foarte dificil de realizat, dacă nu imposibil. Poate, dacă neurobiologia va evolua de la biologia structurală actuală la o

---

neurobiologie structural-fenomenologică, ea se va apropia mai mult de realitatea fenomenelor mentale”²⁶.

După ce împarte teoriile conștiinței în (1) teorii structurale și (2) teorii structural-fenomenologice, considerându-le pe primele care susțin că nivelele de câmp și particule pot explica conștiința, ca depășite; Mihai Drăgănescu pune în discuție pe cele structural-fenomenologice. Acestea după părerea lui sunt direct legate de fizica cuantică și ea însă insuficientă pentru explorarea conștiinței. Ideile structural fenomenologice ale lui Mihai Drăgănescu urmează direcția lui Penrose, Mulhauser, Hameroff, care caută și ei un nivel mai profund al materiei decât cel cuantic. Mihai Drăgănescu vorbește de o infomaterie care va deveni obiectul fizicii informaționale și care reprezintă o realitate subcuantică capabilă să fundamenteze o teorie viabilă asupra creierului cu proprietăți fenomenologice.

După părerea gânditorului român teoria dualistă rămâne o soluție posibilă numai dacă nici o altă teorie nu reușește să explice mintea și conștiința. Deocamdată, nu există o teorie științifică verificată cu privire la minte și conștiință. Unii oameni de știință, de pildă, Eccles, se gândesc la o teorie dualistă pură, gândurile având o natură ne-fizică fără a fi parte din creierul neuronal. Într-un astfel de caz, conștiința acționează ca un control de la nivel înalt asupra structurii neuronale a creierului. Un astfel de punct de vedere este însă greu de acceptat. Chalmers (1996) a prezentat și el o teorie a "dualismului natural" despre care Mihai Drăgănescu scrie: "Teoria propusă de Chalmers consideră conștiința sau *experiența* ca un proces fundamental al naturii, considerabil diferit de tot ce cunoaștem din fizică. Pentru el, natura experienței nu este fizică. El acceptă un "dualism natural" cu privire la întreaga realitate”.

În teoria ortofizică al lui Drăgănescu²⁷, *experiența conștientă* are un *sens fenomenologic*, considerat un proces fundamental al naturii diferit de toate procesele fizice structurale. Dacă sensul fenomenologic este un fenomen fundamental, atunci el poate fi prezent în toate fibrele realității. Se poate manifesta în multe circumstanțe nu numai în conștiința umană și animală. Aceasta se aplică la orice obiect viu iar discriminarea dintre conștiința vie și orice alt organism cu privire la manifestarea sensurilor fenomenologice nu poate fi acceptată. *Experiența* poate fi prezentă la orice obiect viu (organism). *Conținutul* experienței are ceva din sensul fenomenologic. Atât *experiența*, cât și sensul fenomenologic sunt fenomene reale, chiar dacă sunt recunoscute numai în cazul conștiinței. Eu consider, scrie M. Drăgănescu, sensul fenomenologic ca fiind fundamental și, fiind fundamental, el este o proprietate generală a naturii. Și la acest nivel mai profund, natura are în ea ceva complementar încă necunoscut. În mod clar, existența nu este duală, ea are o complementaritate fundamentală, iar complementaritatea poate fi o lege ontologică generală”.

---

²⁶ Mihai Drăgănescu, *On the Structural-Phenomenological Theories of Consciousness*, "The Noetic Journal", nr. 1/1997.

²⁷ Mihai Drăgănescu, *Profunzimile lumii materiale*, București, Editura Politică, 1979.

Prin astfel de idei Mihai Drăgănescu se remarcă în fundamentarea unei teorii care caută să explice conștiința ca forma a mentalului uman prin descrierea unui nivel subcuantic care o poate determina. Pentru aceasta pornește de la întrebarea: este teoria cuantică, în forma cea mai avansată, teoria finală în știință, adică va descrie ea realitatea din substratul cel mai profund al naturii Mihai Drăgănescu scrie: Nu cred să fie așa, deoarece fenomenele cuantice sunt mai curând generate dintr-o realitate subiacentă profundă, aceasta având propriile sale reguli, inclusiv pe acelea care generează o lume cuantică, cu spațiu, poate cuante ale spațiului, cu timp, poate cuante ale timpului, care generează ultimele "particule elementare" și care permite un loc în care să intervină informația fenomenologică.

O altă poziție ce vine din direcția oamenilor de știință este cea a lui Kato Goro și Daniele Struppa care construiesc un model al conștiinței bazat pe teoria categoriilor matematice, model ce are la bază două ipoteze împrumutate din filosofia budistă: a) universul este o stare de conștiință; b) timpul este multidimensional și non –linear. Pentru Daniel Miller, noua știință, ar trebui să ia în considerare nu numai structura ci și conținutul proceselor cognitive. De asemenea el evidențiază faptul fundamental ca până acum nu s-a spus ce este conștiința, ci, doar ce face conștiința. Charles Berner și Chaterine Draut cred că doar faptul că, noțiunea conștiință a devenit primară în știință, înseamnă ruperea cu o tradiție veche de 200 de ani. Ei propun ca fundament al noii științe o realitate nefizică care este constituită dintr-o mulțime de agenți individuali ce-și hotărăsc relațiile unul cu celălalt și din care apar atât conștiința cât și realitatea fizică.

Există o poziție care neagă faptul că știința ar putea să construiască singură o teorie asupra conștiinței. La aspectul fundamental al universului care este conștiință nu pot avea acces decât cel ce practică meditația continuă și căutarea sinelui. Stanislav Groff este un psiholog care a părăsit pozițiile "materialiste" pe care le avea înainte de începutul practicii psihiatrice. El afirmă că a învățat mai mult despre conștiința din gândirea mistică a Estului, în special a Indiei decât din manualele de psihologie. Henry Swift crede că noua paradigmă în care va intra știința va fi diferită de cele anterioare prin aceea că nu trebuie schimbate doar conceptele mentale ci e nevoie de o schimbare umană profundă la nivelul psihicului. Astfel el vorbește de o acceptare intelectuală a premiselor noii științe.

Lucrarea se încheie cu o masă rotundă semnificativă pentru stadiul cercetării conștiinței la care participă neurologul Karl Pribram, parapsihologul Rupert Sheldrake, psihologul Stanislav Grof și fizicianul Amit Goswami. Întrebarea la care fiecare din participanți trebuie să răspundă este: ce este conștiința? S-a descris etimologia cuvântului – conștiința provine din latinescul "consciere" și înseamnă a cunoaște împreună. În rest fiecare a vorbit despre conștiință de pe poziția pe care și-o asumase anterior, poziție de pe care fiecare încearcă să înțeleagă ce este conștiința.

Concluzie

După cum se poate observa majoritatea conceptelor de bază ale domeniului filosofiei mentalului sunt astăzi analizate, discutate, surprinse în teorii și modele cu privire la conștiință. Găsim referiri la: eu, mental, intenționalitate, stări, acte și procese cognitive, științe cognitive, subdeterminare, survenire, credibilitate, evenimente mentale, atitudini mentale, imagine, reprezentare a cuplurilor intensional-extensional, fizical-mental, suflet-corp, logic-psihic, gramatica mentală, self-inteligența, *qualia*, cotitura psihologică, conexiționism, holism, teoria identității, context fizical, comportament lingvistic, individual, universal, individualuație, mentaleză, mene, mneme, predicție, determinare complexă, identitate, identitate personală, identitate prin timp, identitate prin lumi posibile, inteligență artificială, dualism lingvistic, subiectivitate. Se conturează și o știință a conștiinței în strânsă legătură cu neuroștiințele, fizica cuantică, biologia genetică, IA, științele computeraie. Se poate conchide că o nouă revoluție științifică se prefigurează în zona aceasta a științelor comunicației, a cogniției și a calculatoarelor. Ea va produce cu siguranță alte mutații în gândirea filosofică, socială și politică a noului mileniu.

